ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە چییمان بیردەخاتەوە؟.. ئازاد حەمە

ئەم ساڵ ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە ڕێکەوتی20/11/2025 دەکات، کە سێهەمین پێنجشەممەی ئەم مانگەیە.

دەستپێک: جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان دەکرێت بێ فەلسەفە بێت؟

ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە چییمان بیردەخاتەوە؟ ئەم ڕۆژە لە ڕووی مێژووییەوە هەردەم سەرەتاتکێیەکی هزرییمان لەگەڵدا دەکات؛ پێماندەلێت فەلسەفە لە هەناوی مرۆڤبوونی ئێمەوە سەریدەرهێناوە، ئەوەی لەوەدا زیاتر لە هەمووشتێک شایانترە بۆ گوتن ئەوەیەکە، فەلسەفە هەردەم موسافرێکی ئۆقرەنەگرتووە، سەرسەخت و دەدەنگانە(بەگومانەوە) دەمانخاتەناو دۆخگەلێکی پێتەڵامانەوە. هەرلەبەردا بەدەڕێکی خەمگینەوە دەبێژین: دەبوو فەلسەفە بۆ کورد سەروی گشت زانینێکبایە، سەرەمەشقی سیاسەت و هونەر و زانستیشبایە، لە حەیف فەلسەفە لە پەراوێزی زانکۆ و نێوەندی ڕوناکبیریی و سیاسیشماندایە. لە پەروەردەگەڕێ، کە چەند لە فەلسەفە بێئاگایە، خۆشەویستیش هەروەک پەروەردە و هزری سیاسییمان بە فەلسەفە نامۆ و غەوارە.
لەبەرئەوە جیهانی پر کارەساتباری ئێستامان ناکرێت بێ فەلسەفە بێت. فەلسەفە بۆ ئەم جیهانەی ئێستا، بۆ ئەو فۆڕمەی ئەم جیهانە وەریگرتووە، پێویستییە. لە ناشێت فەلسەفە لەناو جیهانی ناوبراودا بەهەمان ئامرازی فەلسەفیی شارستانی یۆنانی کۆن و ڕۆمانی و سەدەکانی ناوەڕاست و سەدەی ڕۆشنگەریی کاریخۆی بکات.

لای خوارەوە بەچەند هەنگاوێک هەما بۆ ئەوە دەکەم، کە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە دەشێت چییمان بیربخاتەوە:
بەدە بێت ڕووبەری فەلسەفەکردن فڕاوانبکرێتت؟
لە سەروبەندی ڕۆژی جیهانیی فەلسەفەدا دەخوازم هەما بۆ ئەوە بکەم، کە لە جیهانی ئێستاماندا گوماندەکەم بەئاسانی هەل و مەرجی فڕاوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن بێتەئاراوە، کار لەسەر پرسە سەرەکییە هاوچەرخەکان بکرێت، فەلسەفە بکرێت بە بابەتی گفتوگۆی نێوان کولتوورەکان. ئەم گومانەم بەری تەسکبوونەوەی پرسیار و خودی گومانیشە لەم چرکەساتە ئاستەنگاوییەی حەزی بە چارەی فەلسەفە نییە. حەیف لە ئێستایەکدا دەژین ڕق لە فەلسەفە ئامادەیە. بەڵام

گرنگە ئەوەش بزانین، کە فراوانکردنی ڕووبەری فەلسەفەکردن پەیوستیەکی ڕۆشنگەریی نیشتیمانیی و جیهانییە. ئەمە دەستپێکی گەڕانیشە لە پەروەردە و فێربوون، ئەو دەستپێکەی سەرزەوی هەمووی تێکڕا زۆرترین پێویستی پێیەتی. فێربوونی فەلسەفە و وتنەوەی فەلسەفە بەرپرسیاریەکی گشتی مرۆڤە و سەرەتاشە بۆ پێکەوە ڕووبەڕووبوونەوەی پرسە بنەڕەتییە سەردەمییەکان و بە تێگەیشتنێکی باشتریش لە جیهان.

ڕووبەری فەلسەفەکردن فراواننابێت تا ڕووبەری ئازادی فراواننەبێت. لەو شوێنەش، کە ئازادی بوونی نییە فەلسەفە بێ شوێنە. ئەو فەلسەفەیەی لە کۆمەڵگەی نائازاد و گەندەڵ دا هەیە نافەلسەفەیە. ئێستا نافەلسەفە لە زۆر جێگا جێگایەکی بۆخۆی دابینکردووە. باشە بۆ دەبێت جێگایەک لە کۆمەڵگە، لەناو ژیان، بۆ فەلسەفە هەبێت؟ لەبەرئەوەی لەڕێگای فەلسەفەوە دەشێت کار لەسەر تەشەنەسەندن و نەشونمای شیکردنەوە و توێژینەوەی پرسیارە چارەنوسسازەکان بکرێت. فەلسەفە دەکارێت ئەمە بکات، چونکە کاری لەخوردبوونەوەیە لە تاک و کۆ، لە بوون و کەتواری ئەم تاک و کۆیە.

داواکان لە فەلسەفە زۆرن. داواکان، کە هیوان هەموو دەخوازن فەلسەفە ئەم داوایانە بهێنێتەکایەوە. هەموو دەخوازن فەلسەفە سەرلەبەری گۆی زەوی بەرەو باشە بگۆڕێت. باشەی لەم جۆرە، کە یەکسانی، ئازادی و ماف لەخۆدەگرێت هەر هەموو ئەمانە هێزی خۆیان لە فەلسەفەوە وەردەگرن. بەڵام هێنانەدی ئەم داوایانە، هیوایانە، کاری بەردەوام و هاوبەشی دەوێت.

فەلسەفە چی پێدەکرێت؟

زۆرێک دەپرسن: فەلسەفە چی پێدەکرێت؟ لە ئێمە دەپرسین : فەلسەفە چی پێبکرێت؟ ئەو شتە چییە فەلسەفە دەبێت بیکات؟ وەکیتریش فەلسەفە چیپێدەکرێت و چیپێبکرێت هەر لەسەر ئەوە وەستاوە، کە فەلسەفە کێیە تا ئەم داوایەی لێبکرێت؟ فەلسەفە خۆمانین، ئەوانەن، کە بیردەکەنەوە. فەلسەفە ئەو شێوازەیە، کە بە بیرکردنەوە دەگیرێتەبەر. ئەڵبەتە فەلسەفە لە هەرە شێوازە دیار و دانسقەکانی بیرکردنەوەشە. بەهۆی فەلسەفەوە دەگەین بەو زانینەی نییمانە. ئەم زانینە چیپێدەکرێت؟ دەمانبات بەرەو تێگەیشتن. تێگەیشتن لەوەی تا هەنووکە لێیتێنەگەیشتووین. ئەم تێگەیشتنەش خاڵی وەرچەرخانی ئەمەیە لە شتێک هەشتا نییە، کە دەشکرێت ئەوە ڕۆشنگەریبێت، کە دواتر لەمیانە بیرکردنەوەکانەوە دێتەکایەوە.

ڕۆشنگەریی چرکەی لەدایکبوونی عەقڵە لای تاک/ لای گشت منەک. لێرەوە دەشێت بپرسین: لە ئێستادا شیاویی لەبەردەم ئەوگۆڕەی میراتی

فەلسەفیدا ماوە؟ مرۆڤەکان باوەڕیان بەم پرینسیپە مرۆییە ماوە؟ ئەم شیاویی و باوەڕە پێویستە مابێت. بیرکردنەوە لە جیهان، ئەمە دەبێت کەمانبکاتەوە. پاش ئەم بیرکردنەوەیە ئەدی کاری سەرەکی فەلسەفە چییە؟ ڕەنگە یەک لەو کارانە بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری گشتی بێت. ئەمە ئەرکی یەک کۆمەڵگە و یەک کولتوور یان شارستانی نییە، ئەمە بەرپرسیارییەکی ڕەوشتی مرۆیی گشت سەرزەوییە.
سەرباری ئەوە، شوێنی فەلسەفە تەنیا هۆڵی زانکۆکان نییە، پرسیارە فەلسەفییەکان هەر لەنێو مامۆستا و خوێندکاران نەشونما ناکات. فەلسەفە، کە مافی هەموانی بەسەرەوەیە بەهۆیەوە دەکارین ئەو کێشانە بخەینە ژێر پرسیارەوە، کە ئەمڕۆ جیهان ڕووبەڕووی دەبێتەوە، ئەمەش بەزۆری لەبەرئەوەی، فەلسەفە بەشدارە لە پەرەپێدانی تێگەیشتن لەو بنەما و بەهایانەی ڕێنمایی کردار و بڕیارەکانمان دەکەن.

خەمی ئێستای فەلسەفە چییە؟

خەمی ئێستای فەلسەفە ئەو پرسانەیە، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە. ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕووی جیهان دەبێتەوە کێشەگەلێکی کۆن و هاوچەرخیشن. وێکتیریش لە وشەدانی فەلسەفەدا خۆمان لەناو زۆرێک واتای فەلسەفیدا (ڕاستیی، ڕەوشت، هاوڵاتیبوون، لێبووردن، ڕێزلەیەکترگرتن، دادپەروەریی،...) دەبینینەوە، کە گرنگن بۆ هەڵکشانی ئاستی تێگەیشتنی ڕۆژانەی ئێمە لە خۆمان و دەوروبەرمان.
فەلسەفە تەنیا دیاردەیەکی ڕوناکبیریی یان ڕۆشنگەریی نییە دیسپلینیشە، ئەمەو فەلسەفە تەقلایەکی پراکتیکی ڕۆژانەشە، کە دەکارێت کۆمەڵگاکان بگەڕێت و کولتوورەکان لەیەکتر نزیکبکاتەوە. واتە، فەلسەفە یارمەتیدەرە بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگایەکی ئاسوودەتر و ڕێزدارتر. بەم شێوەیە فەلسەفە وا دەکات بتوانرێت لە بەربەست و ئاستەنگە گەورەکانی هاوچەرخ تێبگەین و بۆ دروستکردنی هەلومەرجی هزریی بۆ گۆڕانکاری وەڵامیان بدرێتەوە.
لەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە بابەتی ڕەوشتە، کە دەتوانێت بابەتگەلێکی تریش لەخۆبگرێت، وەک: ڕێز، ئاکار، تێرۆر، گەندەڵی، ماف. بۆ ئەوەی ئەمە بکرێت پێویستمان بەوەیە، کە زوو زوو پێناسەی فەلسەفە بکرێتەوە. ئەوەش ڕوونبکرێتەوە، کە ئەرک و ئامانجی بنەڕەتی فەلسەفە چییە و دەخوازێتیش چی بۆ مرۆڤ بکات. ئەمەش بە پلەی یەکەم پێویستە بۆ مناڵان و دواتر بۆ لاوان بکرێت. لاوان، کە کەوتوونەتە ژێر فشاری کۆمەڵگەیەکی بەرخۆری دژە بەها و جیهانگیرییەکی پەرت و بەشەوە پێویستییەکی زۆریان بە خوێندنەوەی فەلسەفەی کلاسیک و هاوچەرخ

هەیە.
سەرئەنجام، ئەو پرسانەی، کە ڕووبەڕووی جیهانی هاوچەرخ دەبنەوە خەمی ئێستای فەلسەفەن و گرنگە وا لە فەلسەفە بکەن خۆی لە عەوام نزیکبکاتەوە. ئەمە ڕێگایەکیشە بۆ لە بەدەستبژێرخستنی فەلسەفە و تیشک خستنە سەر گرنگی دیدگا ڕەخنەییەکانیشی.

لە هەنووکەدا چۆن فەلسەفە سەرقاڵی بیرکردنەوە بکرێت؟

فەلسەفە واتە بیرکردنەوە لە هەنووکە. فەلسەفە هەنووکەی خۆی هەیە. لەو کاتەی، یان سەردەمەی، فەلسەفە ئامادەیە ئەو کاتە، یان سەردەمە، هەنووکەی فەلسەفەیە. فەلسەفە، کە لە هەنووکەی خۆی دوورکەوتەوە فەلسەفە نییە. فەلسەفە چاودێرە بەسەر هەنووکەی خۆیەوە. هەنووکە ناشێت لە ژێرکەنترۆڵی فەلسەفە دەرچێت. ئەو دەمەی فەلسەفە بە ڕاقەی هەنووکە ناوەڕێت ئەوە نەک هەر فەلسەفە نییە، بگرە بیریش لەو هەنووکەیەدا بوونی نییە. هەنووکەکان جۆراوجۆرن، لە فەلسەفە هەمانە. فەلسەفە لە دەمی دەرکەوتنیەوە دیارە ئامانج و ئەرکی چییە، هەنووکەش، کە دەگۆڕدرێت فەلسەفە لەم گۆڕانە حاڵییە.
گشت ئەوەی لای سەرەوە وترا، بەرەو ئەو تەماشاکردنەمان دەبات، کە نزیکبوونەوەی فەلسەفە لە هەنووکە مەرجە. ئەمە بە ئاسانی نایەتە دی. بیرکردنەوە لە کردارەکانمان سەرەتای گۆڕینی بیرکردنەوەکانمانە بۆ کردار. گشت هەنووکەیەک لەژێر کاریگەریی کردارەکانە. هەنووکە بۆی هەیە کردارەکانمان بخاتەژێرپرسیارەوە. خودی هەنووکەش گومانیلێدەکرێت بەرهەمی کاتی خۆی نەبێت.

تێگەیشتنی قوڵ داوای فەلسەفەیە؟

فەلسەفە وادەکات تێگەیشتنی قوڵت هەبێت. ئەو دەمەی فەلسەفەکردن لە کەسێکدا چڕدەکات تێگەیشتنی قوڵ زاڵدەبێت. تێگەیشتنی قوڵ لەگەڵ تێگەیشتنی سادە و لاواز دا یەکناگرێتەوە. تێگەیشتنی قوڵ پێویستی بە بیرکردنەوەی زۆر و بەردەوامە. بیرکردنەوەش مەشق و ڕاهێنانی جۆراوجۆری پێویستە. لە تێگەیشتنی قوڵ دا ئاستەکانی تێڕامان بەرین و کراوەن. لەوەندەرە فەلسەفە توانای تێپەڕاندن و بەینی سنوورەکانی لەنێوان زانستە جیاوازەکانیش دا هەیە. ئەوەی فەلسەفە لە تەک یەک زانست(دیسیپلین)دا یەکانگیرنابێت ئەمە یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی فەلسەفە. فەلسەفە بە چییەتی بیرکردنەوە دەستپێدەکات و بە پەروەردەکردنی تێگەیشتن کۆتاییدێت.
زۆر جار بە زۆرێک پرسیارەکانی فەلسەفە خۆیان لە ناسادەیی دەدەن. ئەمە ڕاستە و بەشێکیشە لە سروشتی فەلسەفە. بەپێی ئەوەی پرسیارەکانی فەلسەفە سەرسامان دەکەن بیرکردنەوەی وروژێنەریش

دەسازێنن. بوون بە فەیلەسوف، نزیکبوونەوە لە فەلسەفە، ڕۆڵی فەلسەفە لە خۆشگوزەرانی مرۆیی و لە هێنانەدی ئاشتیخوازی و...، گشت ئەمانە و گەلێک بیرکردنەوەی تریش وروژاندنێک لەخۆدا بەرجەستەدەکەن، کە ئەوەمان پێدەڵێن هزر و تێگەیشتنی مرۆق و ڕۆشنبیرییەکەی لە تەک دەرکەوتنی فەلسەفەدا نەشونمایکردووە.

چۆن فەلسەفە لەگەڵ خێرایی ئەلەکترۆنی مامەڵە بکات؟

فەلسەفە بەئاگایە لە گەشەی ئەلەکترۆنی. لەبەرئەوە فەلسەفە لە سەردەمی خێرایی ئەلەکترۆنی دا لەژێرپرسیاردایە. دەمی هەنووکەمان دەمی زێدەڕۆییە لە خێرایی. ڕەچەڵەکی خێرایی، کە بە شۆڕشە زانستییەکان دەگەڕێتەوە بەم ڕۆژەیان گەیاندین. واتە، ئەوەی ئەم خێراییەی هێنایەکایەوە مەکینە هایدرۆلی و میکانیکی و ئەلکترۆنییەکان بوو. ئەم خێراییە ڕەفتارەکانی مرۆقی ئەم دەمەی بەجۆرێک گۆڕیووە، کە ڕووداوەکان، دیاردەکان خێرا تێپەڕن. جیهانی تازە لە هەناویدا هەڵاوگۆڕان و ڕیکخستنێکی بەردەوام لە خۆدەگرێت و ئەمەش ئەو خێراییە دروستدەکات مرۆقایەتی کاریپێدەکات. ئەم جیهانە دژی وەستان و سستییە، لە گەڕان و گەیاندن و گوازتنەوەی بەردەوامی خێرادایە. ئەمە وایکردووە جوڵە وەک جاران نەبێت.
جوڵەی ئێمە لەژێر فشاری خێرایی بووتە بەشێک لە ئێمە. جوڵەکانمان نۆرماڵ نییە. لە گشت جێگەیەک ئەم جۆرە جوڵەیە ئامادەیە و مەحکومیشیکراوین بە جوڵە: لە بانق، لە ژووری نوستن، لە کاتی خۆشتن، لەناو شەمەندەفەر، لە.... هاوکات ئەم جوڵەیەی ئێستا هەیە، کە بەرهەمی خێراییە، خێرایی دیگیتاڵی و سابیریانیCyber جوڵەیەکی سانا و بێ لایەن نییە. تەماشا سەبەری خێرایی لەناو گشت چالاکییەکانماندا بوونی هەیە: هاوڕێیەتی، وەرزش، خوێندن و فێربوون، سێکس، سەما، نانخوادن و.... هتد. هەر ئەم جوڵەیە ئەوەشمان پێدەڵێت، کە ئەو شتەی خێرا دەگۆڕێت لە جێگەی خۆی نامێنێت و چییەتیشی دەگۆڕدرێت. خێرایی دیدی ئێمەی بۆ جیهان گۆڕیوە و کاریگەریشی لەسەر پەروەردە، ئابوری، جیۆسیاسی و ژینگە بەجێهێشتووە.
سەرئەنجام، فەلسەفە لەناو ئەم خێراییەدا سست تێدەپەڕێت و فریای خستنەژێرپرسیار و گومانی دیاردە سایبیریانییەکان (فێمینیزمی سایبیریانیCyberfeminism، تاوان و دزی سایبیریانیCybercrime، سێکس و ئەوینداری سایبیریانی،......)ناکەوێت. فەلسەفە، کە شوێنەکی شیاو و گونجاوە بۆ بیرکردنەوە لە تەنگوچەڵەمە ڕەوشتیی و سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکان، پێویستی بەسەرلەنوێ چالاککردنەوە و وەگەڕخستنەوەیە بە شیکارکردن و ڕوونکردنەوەی چەمکە سەرەکییە

فەلسەفییەکان (ڕاستی، ڕێزلێکترگرتن، وەفاداریی، ئەمەک، ئاکار،...).

فەلسەفە لەگەڵ کاتدا دەروونشیکاری ناخاتەژێر ڕکێفی خۆیەوە؟

زەفەربردنی فەلسەفە بە دەروونشیکاریی لە دوورمەودادا دەرئەنجامی پۆزەتیڤی دەبێت. فەلسەفە بە بیرکردنەوە (تەهزرین) یەکسانە نەک شیکارکردنی ڕەفتار، بیرکردنەوەش لەسەر بیرکردنەوە گەشە بە بوونی فەلسەفە دەدات. بیرکردنەوە لە چییەتی فەلسەفە بیرکردنەوەشە لە چییەتی ئەمەی بەرهەمهێنەری فەلسەفە. ئەمە، کە بە دەروونشیکاریی ناکرێت ناسنامەیەکی هزریی لەناو دیسیپلینەکانی تر بە فەلسەفە دادەتاشێت.

سەرباری ئەوە، دوا کارکردنەکانی پۆلێک لە بیریارانی فەڕەنسی لەم چەند ساڵەی دوایدا بەرەو ئەو تێزەی بردوون، کە کاتی ئەوە هاتووە فەلسەفە دەسەڵاتی شیکاریی لە دەروونناسی وەربگرێتەوە. دەروونناسی ئەم دەسەڵاتەی بە خراپ بەکاربرد: خەمۆکی، بێزاریی، تەنیایی، دابڕان لە خودی خۆ و دواتر لە ئەویتریش وەک خۆیان ماونەتەوە و کەچی دەروونشیکاریی پێیوایە هەر بەردەوام و سەرکەوتووە. بەم تێزەی بیریارانی فەڕەنسی دەگەینە ئەو تێگەیشتنە، کە دەروونناسی پاشەکشەی پێبکرێت لە چارەسەرکردنی مرۆڤ.

هەندێك واتا هەن (سۆزداریی، هاوڕێیەتی، بەختەوەریی، خودگەرایی، خۆشەویستیی و...) تایبەتمەندی گەردووناوی خۆیان هەیە. ئەم تایبەتمەندییە فەلسەفە بەشێوازی خۆی کاری لەسەر دەکات. وەکیتر، هەر ئەوەشە وادەکات فەلسەفە زەفەر بە دەسەڵاتی شیکاریی دەروونناسی بەرێت. دووبارە شیکردنەوەی فەلسەفییانەی ئەم واتایانەش هیوایەک بەوانە دەبەخشێت قوربانی دەستی دەروونناسی هاوچەرخن

زۆربەمان دەزانین، کە لەگەڵ تاڵیس، یەکەم هزرڤانی یۆنانی لە سەدەی شەشی پێش زایین، فەلسەفە بووە دەروازەی پاراستنی ڕۆحی ڕوناکبیریی مرۆڤ. هەر لەو دەمەوە لەو شتانەی لە چییەتی فەلسەفەدا پەنهانکرا قسەکردن بوو لە واتاگەلێکی وەک: ڕاستی، هاوڕێیەتی، ئاشتی. وەک بەرپرسیارییەکی فەلسەفیی، لە دیسیپلینەکانی تر (بە تایبەت دەروونناسی و دواتر سیاسەت، کۆمەڵناسی) بەشێک لەم واتایانەیان خستەژێرڕکێفی خۆیانەوە و بە شێوازی خۆیان تەفریزەیان بەسەرەوەکرد.

مەرگی فەلسەفە شیاوە؟

لە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفەدا مەرگی فەلسەفە جارێکیتر

ما□ پووچ□ ب□تەوە. لەم ڕۆژەدا مەرگی فەلسەفە سەرلەنوێ د□ بێتەوە بە بابەت. خودی ڕۆژەکە و□ بیرهێنانەوەی گرنگیی فەلسەفەیە، پرسیاریشە لەسەر ڕەچەڵەکی فەلسەفە و دانپێدانان بە ئایدیای بەرەو پێشبردنی لێبووردەیی و ئاشتی، کە داوای توانامان لێدەکەن لە فەلسەفە. بۆیە مەرگی فەلسەفە یەکناگرێتەوە لەگەڵ دۆزی ڕەوشتیی و مرۆیی سەردەم و مەرگی شتێکیشە لە خۆمان پێکهاتووە. فەلسەفە تا بەم جۆرەی ئێستا دروستبووە زۆرێک سەدە و دەڤەر و کولتوور و فەیلەسوف کاریان بۆکردووە. بۆیە فەلسەفە هەر ئێرەیی نییە، ئەوێیشە و خەڵکی گشت جێگا و شارستانیی□ تێکیشە.
ل□ بەرئەوە ل□ ناوچوونی فەلسەفە ل□ ناوچوونی ئەو شتەیە، کە هاوبەشە. شتە هاوبەشەکان بە ئاسانی لەناوناچن. نەک هەر ل□ بەرئەوەی لەخۆڕا دروستنەبوون، ل□ بەرئەوەش، کە فاکتەری بنچینەیی کاری لە دروستبوون و پەرەسەندنییاندا کردووە. وەکیتریش ئەو شتە هاوبەشانەی هۆکاری دروستبوونی فەلسەفەن تا هەنووکە هەن: جەنگ، ڕەوشت، ماف، ئەوین، دادپەروەریی، سەرباری ئەوانە مرۆڤ. ڕەگەزی مرۆڤ، کە تا هەنووکە ماوە پێویستی بە فەلسەفەیە وەک بیر. ئەم مرۆڤە ڕۆژانە ب□ر□ککــەوتنی هەیە ل□ تەک شەڕ، درۆ، هەڵە، گەندەڵیی، بێ وەفایی، نیگەرانیی و... بۆیە مرۆڤ بێ فەلسەفە ناشێت هەڵبکات و مەرگی فەلسەفەش لە ئێستای مرۆڤایەتییەوە دوورە.

خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکانی پەروەردە و زانکۆ پێویست نییە؟

خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکان پێویستییە. فەلسەفە بنەچەی خۆی هەیە، دێرینترین زانینە و زانینی زانینەکانیشە، کە فەیلەسوفەکان هەر زوو جەختیان لە دەگمەنی ئەم بنەچەیە کردووەتەوە. شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا بە خوێندنی فەلسەفە لە گشت قۆناغەکانی خوێندن جێگا بۆ خۆی دابیندەکات. خوێندنی فەلسەفە و شوێنی فەلسەفە لە پەروەردەدا جگەلەوەی دەرفەتێکی ناوازەیە بۆ چرۆکردنی تێگەیشتن لە فرە کولتوری، هاوڵاتیبوون و ئازادی بریتیشە لە خوێندنی بیر و هیوایەکیشە ل□ بەردەم سەرلەنوێ بوژاندنەوەی فەلسەفەدا.
خوێندنی فەلسەفە مەشقکردنیشە لەسەر بوونی فەلسەفە بە بابەتی چارەسەر بۆ کێشە و کەموکوڕییەکان. فەلسەفە، کە قوتارماندەکات لە بیرنەکردنەوە، لێهاتوومان دەکات لە زاڵبوون بەسەر نیگارانی و کاتە قەیراناوییەکاندا. خوێندنی بیر لە گشت قۆناغەکانی خوێندن سەرەتای حاڵیبوونی خودە (قوتابییە) لە خودی خۆی، لە کردار و گشت ئاکارەکانی. ئەمە تەنیا ئەو کاتە دەکرێت، کە فەلسەفە دەبێت بە یەکێک لە مادەکانی قۆناغی بنەڕەتی. خوێندنی فەلسەفە پێش قۆناغی

زانکۆ سەرەتای زاڵبوونی قوتابییە بەسەر تەحەدیات و ئەستەمەکان. خوێندن و فێربوون لە بنەڕەتی بە فەلسەفە بنەڕەتی دەکات بە شوێنێک بۆ بیرنەکردنەوە، شوێنێک کە زانین تیایدا ناخرێتەژێرپرسیارەوە. فەلسەفە لە قۆناغی بنەڕەتی دا هەر پەیوەندی نێوان زانین و پسپۆرییەکان ڕێکناخات، خودی زانینیش تەکمە و پرسیارئامێزدەکات، لە بەبازاڕیکردنی پەروەردە زیانێکی زۆر لە فەلسەفەی خوێندن دەدات. فێربوونی فەلسەفەش لەناو کێبڕکێیەکانی بازاڕ لەگەڵ پەروەردە خودی کردەی فیربوون دوچاری گرفتی گەورەی ڕەوشتی دەکات. هاوکات ئاشناکردنی مناڵ بە فەلسەفە ئاشنابوونیەتی بە پرسیار و وەڵام، بەس ئەمە هەرگیز نایەتەدی تا فەلسەفە نەخرێتە ناو پرۆگرامی خوێندنی دایەنگە، باخچەی مناڵان و بنەڕەتییەوە.

فەلسەفە لە کوێی ڕوناکبیری ئێمەدایە؟

فەلسەفە لە وشەدانی فەلسەفیی ئێمەدا کارەساتبارە. ڕوو نییە لە ڕوناکبیریی ئێمەدا فەلسەفە لە چاوێنوایەی چیبدایە. ئێمەش بەزۆری لەبەرئەوەی، کە فەلسەفە لە نێوەندی سیاسی و ئەکادێمیی ئێمە ونە. لە ئێستادا دۆزینەوەی فەلسەفە لەو سێ نێوەندە گرنگەدا خۆی لە ئەستەمی دەدات. ئەوەی دەبینرێتەوە زۆر شتە، لە فەلسەفە نییە. واتە ڕوناکبیریی هەیە، لێ بێ فەلسەفەیە. نێوەندی سیاسی و ئەکادێمیی هەیە، کەچی زۆر نا فەلسەفییە، دوورە لە فەلسەفە، خۆی لە فەلسەفە دەدزێتەوە. وەکیتر فەلسەفە لەناو خەڵکی و سۆسیال میدیاش نادیار و ناکاریگەرە.
سەرئەنجام، فەلسەفە ونە، ئێمەش ترۆپکی گومانی ئێمەیە لە وتاربێژیی و بەندگەیی رۆمان و شیعری سەردەمی نوێ کوردیمان. فەلسەفە پێویستە لەناو ئێمەدا بدۆزرێتەوە. ونبوونی فەلسەفە، هەڵاوەشتن و توەدانی فەلسەفە بە زیانی گشت مرۆڤایەتی دەکەوێتەوە، نەک هەر ئێمە. چونکە چەکەرەکردنی فەلسەفە لە گشت نێوەندەکانی ژیانی مرۆڤی سەردەم ،قوتارمان دەکات لە بنەبڕکردنی نەفامی. تەنیا بە فەلسەفە، بە فەلسەفەیەکی کراوە و نەترس، نەفامی و هاوشێوەکانی، بێدادی و تێرۆر، گەندەڵی، بنەبڕدەکرێت.
بەشێك لە ئێمە پێویستە بپرسێت دوای ئەو تێکشکانانەی، کە هاتەسەر کۆمۆنیزم و ناسیۆنالیزم، ئێستاش کە ئەو دوو ئیزمism ە بە ئیسلامی سیاسیی پڕدەکرێتەوە هەمان تێکشکان بەرهەم نایەتەوە؟ ئایندەی فەلسەفە ئەو دەمە دەبێت چۆن بێت؟

کۆتا گوتن: فەلسەفە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی ناسازێنێت؟

گرنگی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی. فەلسەفە بە دامرکاندنەوەی

نیگەرانییەکان نییە. بەپێچەوانەوە فەلسەفە نیگەرانییەکانی مرۆڤ وەک کێشە دەبینێت و بەدوای چارەسەریانەوەیە. ئەمەش جەوهەری جیاکردنەوەی فەلسەفە لە دەروونشیکارییە. فەلسەفە بەدوای داناییەوەیە، لە جیهانی ئێستا لەژێر زەبری هەژاری، نەداری، نایەکسانی خەریکە دانایی خۆی لەدەستدەدات، خەریکە گاڵتە بە دانایی و وشەدانی ئەم واتایەش دەکات. لەبەرئەوە دروستکردنی ژینگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی لە زۆر ڕووەوە کاتیهاتووە.

باشە لە هەل و مەرجێکی وادا چی لە نیگەرانییەکانی زانست بکەین؟ فەلسەفە چی لەو بارەیەوە پێیە بە وتن؟ فەلسەفە چاودێری ڕەوشتییە بەسەر زانستەوە. پشتگیریی لە زانست دەکات تا ئەو شوێنەی مرۆیی و ئاکارییە. فەلسەفە لە خودی خۆیدا بریتییە لە ئارەزوومەندییەکی خۆیانە و تاکییانە، نەک زۆرەملێیانە. فەلسەفە دوژمنی زۆرەملێیی و ستەمە. بۆیە تا ئێستا بابەتی ئاشتی هەمیشەیی بابەتێکی هەستیارە بۆ گفتوگۆکردنێکی فەلسەفییانەی بەردەوام.

بەم جۆرە "فەلسەفە وەک دیسیپلینێک هاندەری بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە و سەربەخۆیە و دەتوانێت بەشداری بکات لە تێگەیشتنێکی باشتر لە جیهان و چەسپاندنی بناغە ڕاستەقینەکانی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و لێبوردەیی". ئەمە دروشم نییە، بەڵکو ماهییەتی ڕاستەقینەی فەلسەفەیە. جیهانی پڕ کارەساتباری ئێستامان پێویستییەکی زۆری بە فەلسەفەیە، بەو شتەی فەربوونی ژیان دەنێتەدی. داخ و جەخار کردەی فەلسەفەکردن و فەلسەفاندن لە دەڤەری ئێمە بە ئاسانی نایەتە سەرپێ. لەم شوێنە ناپسپۆڕە لە فەلسەفە داگیرکەری بواری فەلسەفەیە! پشتکردنی کۆلێجەکان لە فەلسەفەوتنەوە زیانی لە گەیاندنی فەلسەفە بە زۆرینە داوە. وەکیتر، لە زانکۆکانی هەرێم غەدرێکی زۆر لە فەلسەفە دەکرێت و ناپسپۆڕ لە فەلسەفە وانەی فەلسەفە دەڵێتەوە و ئەمەش هزر و تێگەیشتنی فەلسەفیی لەو شوێنەدا خستووەتە گیانەڵاوە. بۆیە ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە لە وەها دەڤەرێک وەک گشت ڕۆژێک تەماشادەکرێت.

سەرنج: یونسکۆ لە ساڵی 2002 وە ڕۆژێکی بۆ فەلسەفە تەرخانکردووە، کە دەکەوێتە سێهەمین پێنجشەممەی مانگی نۆڤەمبەرەوە (مانگی یانزە). ئەم ساڵ ڕۆژی جیهانیی فەلسەفە ڕێکەوتی 20/11/2025 دەکات، کە سێهەمین پێنجشەممەی ئەم مانگەیە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

لە نەبوونی دەوڵەتدا، زمان و نەتەوە لەناودەچن، کەیسی کورد.. شێرکۆ کرمانج

دامەزراوەکانی دەوڵەت پێویستیی حەتمین بۆ پاراستنی زمان و نەتەوە

پاراستنی زمان و کولتوور و مێژوو و کەیاد، کە وەک کۆڵەگە سەرەکییەکانی نەتەوە لە بەشی دووەم و سێیەمی ئەم بابەتەدا ناسێنران، ئەجگار گرنگن بۆ مانەوەی هەر نەتەوەیەک. لەم بڕگەیە گفتوگۆی پێویستییەکانی مانەوەی نەتەوە دەکەین، بە واتایەکی دیکە بۆ پاراستن و مانەوەی نەتەوە چی گرنگن و چی پێویستن. گرنگی زیاتر بە زمان دەدرێت چونکە لە کەیسی کورد دا لەوانەیە زمان گرنگترین بەهای نەتەوە بێت. کورد بە زمانەکەی لە هەموو شتەکانی دیکە زیاتر لە نەتەوەکانی دەوروبەری جیا دەکرێتەوە، هەر بۆیەشە لە هەموو کۆڵەگەکانی دیکەی نەتەوە، زمان، بەر هێرش و یاساغکردن کەوتووە لە هەر چوار پارچەی کوردستان‌دا.

گرنگی زمان بۆ نەتەوە

زمان توخمێکی سەرەکییە لە پاراستنی ناسنامەی نەتەوەیی و کولتووریی. لە هەندێک دۆخدا، بۆ نموونە کورد، ڕەنگە تاکە نیشانە بێت بۆ بوونی نەتەوە، یان گرووپێکی ئیتنی ڕەسەن. وەک ڕۆدۆڵفۆ ستاڤینهەیگن، کۆمەڵناسی مەکسیکی، دەڵێت: گرووپەکان لە ڕێگەی زمانەکانیانەوە، گوزارشت لە کولتووری خۆیان دەکەن، ناسنامەی کۆمەڵایەتی خۆیان دەردەخەن. زمانەکان پەیوەندیان بە پرۆسەی بیرکردنەوە و بە شێوازی تێگەیشتنی ئەندامانی گرووپە زمانییەکانەوە هەیە لە سرووشت و گەردوون و دەوروبەر و کۆمەڵگە (Stavenhagen 1996). گرنگی زمان ڕەنگە لە ژێر ڕووناکی تیۆرەکەی بێنیدیکت ئەندرسن بە دروستبوونی نەتەوە زیاتر دەرکەوێت کە بە “سەرمایەداریی چاپ” (print capitalism) ناسراوە. تێڕوانینەکەی ئەندرسن کە نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەکی وێناکراو دەناسێنێت بنەمای لەسەر زمانێکی هاوبەش داناوە، کە لە ڕێگەی چاپ (میدیا) دەبێت بە زمانی فەرمی و ستانداردی نەتەوە و زەمینەی هۆشیاریی نەتەوەیی

دەنێتە گۆڕێ و ئاسانکاری بۆ دەکات (Anderson 1991: 39-49).

هەر لەمەڕ گرنگی زمان بۆ بەهێزکردن و بنیاتنانی ناسنامەی نەتەوەیی، کلەیەر گرامش، زمانناس لە زانکۆی کالیفۆرنیا، دبێژت "زمان بریتییە لە سیستەمێک لە ئاماژە کە لە خودی خۆیدا بەهای کولتووری تێدایە، ئەو کەسانەی بە زمانێکی هاوبەش قسە دەکەن جیاوازی لە نێوان خۆیان و ئەوانی دیکە نیشان دەدەن، زمان وەکوو سیمبولی ناسنامەی خۆیان تەماشا دەکەن" (Kramsch 1998: 3). عەلالی ئەلفاسی، سەرکردەی ڕزگاریخوازی مەغریبییەکان، جەخت لەسەر ڕۆڵی زمان دەکات و یێژت هیچ نەتەوەیەک لەسەر ڕووی زەوی ڕازی نییە زمانەکەی، کە جەوهەری بوونی خۆیەتی، ببەتە قوربانی و بە زمانێکی دیکە ئاخافتن بکات، مەگەر لە ڕێگەی هێز سەپێنرابێتە سەری. ئەو دەڵێت مەعریفەیەک بە زمانی خۆت بەدەستی بهێنیت، ئەوە مەعریفەکە بەدەست دەهێنیت، خۆ ئەگەر بە زمانێکی دیکە بەدەستی بهێنیت، ئەوە مەعریفەکە تۆ بەدەست دەنێت (الفاسي ١٩٥٢: ٣٣٤). کانگاس و بیوجاک، لە پەیوەند بە پرسی کورد و زمانەکەی لە تورکیا، دەڵێن بە لەناوبردنی زمانێک، یان دەبێت هەموو ئەندامانی گرووپە زمانییەکە بکوژیت یان دەبێت لە ڕێگەی سیاسەت و بەرنامەی سیستەماتیک و فشاری جیاواز هەوڵی گۆڕینی زمانی دایکیان بدەیت (Kangas & Bucak 1994: 362). لەبەر ئەوەی، ئەوەی یەکەم زۆر سەختە، بەتایبەتی بۆ نەتەوەیەکی وەک کورد کە ژمارەکەی، بۆ نموونە، لە تورکیا دەیان ملیۆنە، بۆیە دەوڵەت تەبەنی بژاردەی دووەمی کردووە، کە دواجار هەر سڕینەوەی کوردی وەک نەتەوە لێ دەکەوێتەوە بەڵام لەڕێگەی هێزی نەرم نەک ڕەق. بەکورتی، هەر چوار دەوڵەت-نەتەوەکە بە لەناوبردنی کورد پێش هەموو شتێک زمانەکەیان یاساغ کردووە، زمانی نەتەوەی زاڵیان سەپاندووە، کولتووری کوردییان شێواندووە، مێژوویان ژێر خاک خستووە. هەموو ئەمانە بۆ لاوازکردن و دواجار گۆڕینی ناسنامەی کورد، ئەویش پێش هەموو شتێک لەڕێگەی لاوازکردن و لەناوبردنی ئەو زمانەی کە کورد جیاوازی خۆی پێ دەسەلمێنێت.

پرسیاری گرنگ ئەوەیە، ئەگەر زمان هێندە گرنگ بێت بۆ دروستبوون و مانەوەی نەتەوە، ئەی بە مانەوەی زمان چ جۆرە دامەزراوەیەک و سیاسەتێک و ستراتیجێك و میکانیزمێک پێویستن. لەم بڕگەیە گفتوگۆی پێویستییە سەرەکییەکانی مانەوە و گەشەی زمان دەکەین.

ئێمە پێمان وایە لە دنیای مۆدێرن، دنیای دەوڵەت-نەتەوە، هەر زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە نەبێت؛ زمانی زانست و مەعریفە نەبێت؛ زمانی ئەدەب و هونەر نەبێت؛ زمانی کار و بازاڕ نەبێت، ئەوە ڕۆژ بە ڕۆژ بەکارهێنانی کەم دەبێتەوە؛ ساڵ بە ساڵ لەبیردەچێتەوە و دەپووکێتەوە، لە دوورمەوداش لەناودەچێت.

لە دنیای مۆدێرن زمانەکان لە گەشەیەکی ئێجگار خێرا و فراواندان، خێزان ئەو یەکە و دامەزراوەیە نییە کە ئیستیعاب و ئیدارەی ئەو گەشەیە بکات، ئەوە دەوڵەت و دامەزراوەکانییەتی کە ئەو توانایەیان تێدایە. ئەو گەشەیەی کە زمانەکان بەخۆیانەوە دەیبینن دەبێت سیستەماتیکانە لە ڕێگەی پەروەردەی بەکۆمەڵ (وەک: قوتابخانە) و دامەزراوەی ئەکادیمی (وەک: کۆڕ و ئەکادیمیای زمان) و دەزگەی زانستی (وەک: زانکۆکان)، میدیای بەرپرس (وەک: تەلەفزیۆن و ڕادیۆی کەرتی گشتی) ئەندامانی نەتەوەی پێ ئاشنا و پابەند بکرێت.

بەسەنتەرکردنی زمانی نەتەوە

لە هەر دەوڵەتێک، ئەو زمانەی کە دەکرێت بە زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە لە هەموو ئاستەکان، هەر لە دایەنگە و باخچەی ساوایانەوە بگرە تا دەگاتە زانکۆ، دواجار بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەشبێت بە زمانی زانست و مەعریفە و ئەدەب و هونەریش. منداڵان و گەورەساڵان، بگرە کۆمەڵگە بەگشتی، گرنگی بەو زمانە دەدەن کە زمانی خوێندن و پەروەردەیە (وەک: تورکی لە تورکیا و فارسی لە ئێران). زمانێک نەتوانێت کتێبەکانی پڕۆگرامەکانی خوێندنی لە قۆناغی سەرەتایی و ئامادەیی پێ بخوێنیتەوە؛ زمانێک (وەک کوردی لە تورکیا و ئێران) نەتوانێت لەمیانییەوە دەستت بە زانکۆ ڕابگات چ پێویست دەکات فێری بیت، ئەگەر فێریشی بیت هیچ گەشەیەک ناکات چونکە وشە و زاراوە و چەمکە زانستی و فکری و فەلسەفییەکانی نە لە قۆناغی سەرەتایی و ئامادەیی، نە لە زانکۆ، ناخوێندرێت و ناگوترێتەوە. بە دەربڕینێکی دیکە، کوردەکانی ئێران و تورکیا هیچ گرنگییەک لە فێربوونی زمانی دایکیان نابینن چونکە کاتێک دەچن بە قوتابخانە و لەوێشەوە بە زانکۆ هیچ پێویستیان بەو زمانە نییە کە لە ماڵەوە لە دایکیان فێری بوون تەنیا لەبەرئەوەی زمانی کوردی لەو دوو وڵاتە زمانی زانست و مەعریفە نییە. کێشەکە هەر ئەوە نییە کە بایەخ و بەهای زمانەکە کەم دەبێتەوە کاتێک زمانەکە زمانی خوێندن و فێربوون و پەروەردە نییە بەڵکوو لەوەش دایە کە زمانەکە گەشە ناکات، وشە و زاراوە و چەمکی نوێی بۆ دروست نابێت.

لەوانەش مەترسیدارتر ئەوەیە کە زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت، ڕێک وەک ئەوەی زمانی کوردی لە تورکیا و ئێران. لە ڕاستیدا، سەرەڕای بوونی دامەزراوەی نیمچە-دەوڵەتی لە هەرێمی کوردستان لە عێراق، لە ٣٣ ساڵی ڕابردوودا، کەچی لانی کەم لە ١٥ ساڵی ڕابردوودا، ڕۆژ بە ڕۆژ، لە هەرێم خەریکە عەرەبی گرنگتر دەبێت لە کوردی. هۆکارەکانی ئەم دیاردەیە لە دەرەوەی چوارچێوەکانی ئەم بابەتەیە بەڵام بوونی عەرەبێکی زۆر لە هەرێمی کوردستان لە ئاکامی

شەڕی ناوخۆی شیعە-سوننە (٢٠٠٣-٢٠١٠) و شەڕی داعش (٢٠١٤-٢٠١٧)، هاوکات، هەستی خۆ بەکەمزانی لە ئاکامی سەدان ساڵ لە داگیرکاریی و بوونی وەبەرهێنەکی زۆر و کۆنتڕۆڵکردنی هەندێک گەڕەک و بازاڕ وایان کردووە کە زمانی عەرەبی شان لە شانی زمانی کوردی بدات وەک زمانی بازاڕ و کار. هەر چەندێک بێت، دواجار هەر زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت و هۆکارێک نەبێت بۆ پەیداکردن و دۆزینەوەی کار بایەخ و بەهایەکی ئابووری و بازرگانیی و دارایی نابێت و ئەندامانی کۆمەڵگە ئەگەر دووریش نەکەونەوە لە فێربوونی، ئەوە هەوڵی فێربوونی زمانێکی دیکە دەدەن، کە بۆ کورد بەگشتی تورکی، فارسی یان عەرەبییە.
زمانی کوردی، عێراقی لێ دەرچێت، چونکە دەیان ساڵە کوردیی تا ڕادەیەک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردەیە، لە تورکیا و ئێران و سووریا نەبۆتە زمانی ئەدەب و هونەریش. بۆیە، دەبینین باشترین ڕۆماننووسە کوردەکان (وەک: یەشار کەمال، عەلی ئەشرەف دەروێشیان و سەلیم بەرەکات) لەو سێ وڵاتە بە زمانی دایک نانووسن. هۆکارەکەی تەنیا بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە زمانی کوردی لەو وڵاتانە بەفەرمی نەناسراوە یان یاساغ کراوە، بەڵکوو هۆکاری سەرەکی پشت نووسین بە زمانێکی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە لە ژینگەیەک، زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە و زانست و مەعریفە نەبێت، ئەوا ئەو زمانە ناتوانێت دەرەقەتی ئەوە بێت کە ڕۆمانی پێ بنووسرێت، مەگەر چیرۆکێکی فۆلکلۆری یان ڕۆمانێکی سەدەکانی ناوەڕاستی پێ بنووسرێت کە تەنیا زمانێکی ڕۆژانەی سادەی پێویست بێت.
بێجگە لەوە، وەک تیوری “بژاردەی عەقڵانی” (rational choice)، پێداگری لەسەر دەکات، مرۆڤەکان ئەو شتە لە ژیانیان هەڵدەبژێرن کە قازانجی هەیە. لەژێر تیشکی ئەو تیورە نووسینێک کە نە خوێنەری هەبێت نە بازاڕ بۆچی بنووسرێت. بە دەربڕینێکی دیکە، لەبەر ئەوەی کوردانی تورکیا و ئێران و سووریا بەشی هەرە زۆریان بە کوردی نەیانخوێندووە و زمانەکەیان نەگەیشتۆتە ئاستێک کە بەسەر خوێندنەوەی ڕۆمان و شانۆدا بشکێت، بۆیە، ڕۆماننووسە کوردەکان لەو سێ وڵاتە توانای نووسینی کوردیشیان هەبێت هەر بە زمانە فەرمییەکەی دەوڵەت، بەو زمانەی کە زمانی پەروەردەی فەرمی و بەکۆمەڵە، دەنووسن. وەک گوتم هەم لەبەر ئەوەی تونای نووسینیان لەو زمانە بەرزترە هەم خوێنەریش بەو زمانە هەیە و ئەگەری فرۆشتنی کتێبەکانیان زیاترە.
بەڵام ئەوە کێیە دەتوانێت کە وا لە زمان بکات ببێت بە زمانی فێرکردن و خوێندن و پەروەردەی گشتی و زانست و مەعریفە و بازاڕ و کار؟ بە دڵنیاییەوە، دەوڵەت (وەک: تورکیا و ئێران)، یان لانی کەم

یەکەیەکی سیاسی، فیدرالی یان کۆنفێدراڵی (وەک: حکومەتی هەرێمی کوردستان لە عێراق، یان ئیدارەی خۆسەری لە باکوور و ڕۆژهەڵاتی سووریا). بەسەنتەرکردنی زمان لە دەسەڵاتی دەوڵەت و کردەیەکی دامەزراوەکانی دەوڵەتە، یان ئەوەی ئەمە ناومانناوە دەوڵەتئاسا، ستاتەیەکی فیدرالی یان کۆنفێدراڵی. بەڵام نابێت ئەوە لەبیربکەین کە هەر یەکەیەکی سیاسی (فیدرالی یان کۆنفێدراڵی) ئەگەر تاڕادەیەکی باش سەروەر نەبێت و سەربەخۆ نەبێت و لە ڕووی ئابووری و دارایی پشتبەستوو بە خۆی نەبێت، ئەوە ناتوانێت ئەو زەمینە بەهێزە بەخسێنێت کە نەتەوە و زمانی کیانە فیدرلییەکە، کۆنفێدراڵییەکە، نەکەوێتە ژێر هەڕەشەی نەتەوە و زمانە فەرمییە سەرەکییەکەی دەوڵەتەکە. بۆ نموونە، ویلایەتی کیوبەک لە کەنەدا، لەبەر بەهێزی پێگەی ویلایەتەکە و ئەو میکانیزمە یاسایی و دەستووریانە کە خراونەتە بەر بۆ پارستنی ویلایەت و نەتەوەی کیوبەک و زمانی فەرەنسی، ئەوا ئەگەری پارستنی نەتەوە و زمانەکەیان هەیە.

بەسەنتەرکردنی کولتوور و مێژووی نەتەوە

لەپاڵ بە سەنتەرکردنی زمان بە مانەوەی نەتەوە، گرنگی دەوڵەت، یان دەوڵەتئاسا، لە بەسەنتەرکردنی کولتوور و مێژوو و کۆیاد بایەخی خۆی هەیە. وەک لە بڕگەکانی پێشووتر ئاماژەی پێ کرا، وەک زمان، کولتوور و مێژوو و کۆیاد، بەها و ئەستوونی گرنگن بۆ کۆکردنەوەی نەتەوە لەسەر هاوبەشەکان، تاڵ یان شیرین بن. چوار دەوڵەتەکەی کە کوردستانیان دابەش کردووە، بەئاشکرا یان لە پشت پەردەوە، نەک هەر کولتوور و هونەر و مۆسیقای کوردی، پەراوێز و پشتگوێ دەخەن، بەڵکوو خۆیان بە خاوەنی، بەشێک یان تەواوی، کولتوور و مێژووی کورد کردووە. لە تورکیا، لە سەد ساڵی ڕابردوودا هەزاران میلۆدی و گۆرانی فۆلکلۆری کوردی بەتورکی کروان و تورک وەک خاوەنی ئەسڵی ئەم میلۆدییانە دەناسێنن یان وەک نەناسراو (anonymous) ناوزەدیان دەکەن، وەک ئەوەی فۆلکلۆری کوردی بێخاوەن بێت. لەڕاستیدا بەدەوڵەتی نەتەوە بەرەو بەخاوەنداریی دەبات.

وێنەیەکی دیکە لەوانەیە باشتر مەبەستەکە ڕوون بکاتەوە. هەر کەسێک تەماشایەکی مێژووی فەرمی دەوڵەتی تورکیا، عێراق، ئێران یان سووریا بکات، بەتایبەتی ئەوەی لە کتێبەکانی مێژووی قوتابخانەکان دەخوێندرێن، ئەوە دەبینێت کە بە هیچ شێوەیەک هەست ناکات کورد لەو وڵاتانە بوونیان هەیە. لە تورکیا و ئێران، مێژووی کورد کراوە بە مێژووی تورکی یان ئێرانی؛ لە عێراق و سووریا کراوە بە مێژووی عەرەبی-ئیسلامیی. بۆ نموونە، لە هیچ کام لەم وڵاتانە سەلاحەدینی ئەیوبی وەک کورد نەناسێنراوە. لە عێراق وەک سەرکردەیەکی عەرەبی

کە پارێزگاری لە خاک و نیشتیمانی عەرەب کردووە وەناکراوە (وزارة التربیة ١٩٩٠: ١٩-٢٢). تا چەند ساڵێک پێش ئێستا، لە عێراق، تورکیا و سووریا، یادکردنەوەی نەورۆز قەدەغە بوو. مەبەست لەم قسانە، وەک ئەوانی پێشووتر ئەوەیە کە ئەوە دەوڵەتە، یان دەوڵەتئاسا، کە بڕیار دەدات چ مێژوویەک مێژووی تۆیە (بۆ نموونە: سەلجوقییەکان یان ئەیوبییەکان)، یان کێ سەرکردەتە (بۆ نموونە: ئەتاتورک یان شێخ سەعیدی پیران).
ڕوونتر بڵێین، لە غیابی دامودەزگا و دامەزراوەگەلی وا کە بتوانن مێژوو و کولتوور و کەیاد دروست بکەن و بپارێزن و بسەپێنن، نەتەوە نە مێژوو، نە کولتوور، نە یادەوەری هاوبەشی دەبێت، هەشی بێت ناتوانێت خاوەنداریەتی لێ بکات. لە مێژووی نوێی تورکیا، کورد تەنیا و یەکجار وەک چەند "عەشیرەتێک لە ڕۆژهەڵاتی تورکیا"، نەک کوردستان، بوونیان هەبووە کە بەشداریان لە بزووتنەوەی ڕزگاری نیشتیمانیی تورکیا لە ١٩١٩-١٩٢٣ کردووە، لەوە زیاتر هەر مێژوویەک بۆ تورکیا نووسرابێتەوە نەک ناوی کورد، بۆنی کوردیشی لێ نایەت.

بەسەنتەرکردنی ئابووری نەتەوە

بەسەنتەرکردنی ئابووری هاوشێوەی پێداویستییەکانی دیکە بۆ مانەوەی نەتەوە گرنگی خۆی هەیە. مەبەست لە بەسەنتەرکردنی ئابووی ئەوەیە کە گەشە و ئابووری وڵات چۆن دەکرێت لە خزمەت نەتەوەیەک یان لە دژی نەتەوەیەک بێت لەناو هەمان وڵاتدا. بۆ نموونە، هەر چوار وڵاتەکە بەشێوەیەکی سیستەماتیک لە ڕووی ئابوورییەوە کوردستانیان پشتگوێ خستووە. ئەمەش وای کردووە کە گەشەیەکی ناهاوسەنگ (uneven development) لەنێوان ناوچە کوردستانییەکان بە بەراورد بە ناوچەکانی نەتەوەی باڵادەست (تورک، فارس و عەرەب) ڕوویدات. بێجگە لە بەدواکەوتوویی مانەوەی هەر چوار پارچەکەی کوردستان وەک ئاکامێکی ئەم سیاسەتە بەئانقەست و سیستەماتیکە، کۆچی بە کۆمەڵی کوردی لە ناوچەکانی خۆیان بۆ شارە گەورەکانی وەک تاران، تەورێز، بەغدا، ئەستەمبوڵ، ئەزمیر، دیمەشق و حەلەبی لێکەوتەتەوە کە پڕۆسەی توانەوەی کورد ئاسانتر کردووە.
ژمارەی کورد لە ئەستەمبوڵ کە سەنتەرێکی ئابووری و پێشەسازی تورکیایە نزیک بە سێ ملیۆنە کە بەشی هەرە زۆریان لە ئاکامی بەئەنقەست پشتگوێخستنی باکووری کوردستان، یان بەشەڕگەبوونی کوردستان، کۆچیان کردووە. لە عێراق، بەهەمانشێوە، تا هەشتاکان چاڵە گەورە دەزراوەکانی نەوت لە عێراق زۆربەیان لە باشووری کوردستان بوون کەچی لەو نە پاڵاوگە نەوتییەی کە تا ٢٠٠٣ لە عێراق دروستکرا بوون تەنیا یەک دانەی لە کوردستان بوو. لەڕاستیدا، ئەو

دانەیەش زیاتر بە تەعریبکردنی کەرکووک کەڵکی لێ وەردەگیرا لەلایەن حکومەت، ئەویش بەهێنانی کارمەند و کرێکاری عەرەب بۆ پاڵاوگەکە. لە ئێران، سیاسەتی ناگەشە (de-development) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کوردی کردووە بە دەستی کاری کاتیی و هەرزان لە شارە ناکوردییەکانی ئێران. بۆ نموونە، کوردێکی زۆر لە ئێران لە کوڕەکان کاردەکەن یان کۆڵبەری دەکەن، کە هەم ژیانیان بەردەوام لە مەترسیدایە، هەم پێگەی ئابووری و کۆمەڵایەتییان نزم ڕادەگرێ.
بە کورتی، بۆ مانەوەی نەتەوە و زمان، مەرجە کە یاسا و ستراتیج و میکانیزمی تۆکمە بسەپێنرێت و پەیڕەو بکرێت کە خۆی لە بەسەنتەرکردنی زمان، واتە زمانی نەتەوەکە بکرێت بە زمانی خوێندن و نووسین و فێرکردن و پەروەردەی گشتی و زانست و مەعریفە و بازاڕ و کار. بە ئەم ستراتیجییەتە گرنگە و ئامانجە مەزنە، دامودەزگا و دامەزراوەی حکومی (بە جێبەجێکردن و سەپاندن)، پەرلەمانی (بە ڕێگەپێدان و یاسادانان)، واتە دەوڵەت یان دەوڵەتئاسا، زەرورەتێکی حەیاتییە. لە غیابی ئەمانە نەتەوە و زمان ئەگەرەکانی پووکانەوەی دێتەگۆڕێ و لەناودەچێت.

بەرئەنجامی هەر چوار بەشەکە

ئەم بابەتە تەرخان کرابوو بە وەڵامدانەوەی دوو پرسیاری سەرەکی، کورد وەک گرووپێکی ئیتنی سەدان ساڵە لەژێر سێبەری ئیمپراتۆرییەتەکان بوون کەچی زمانەکەیان لە دەست نەداوە؟ ئەدی بە وەک گرووپێکی نەتەوەیی لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەت-نەتەوەدا ئەگەری ونبوون و نەمانی هەیە؟ سەرەتا، سرووشت و دۆخ و ژینگەی ئیمپراتۆرییەت بەراورد کرا بە هی دەوڵەت-نەتەوە. لەژێر ڕووناکیی بەراوردکارییەکە بەو ئاکامە گەیشتین کە هۆکاری هەرە سەرەکی مانەوەی کورد لەناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆرییەتەکان (هەر لە ئەمەوی و عەباسییەکانەوە بگرە تا دەگاتە عوسمانی و سەفەوییەکان) بوونی فرەجەمسەریی و قەبوڵکردنی فرەیی بووە لە ئیمپراتۆرییەتەکان کە ژینگەیەک تێیاندا ڕەخسابوو کورد و زمانەکەی هەڕەشەی وجودییان لەسەر نەبووە. هاوکات، ڕۆڵی خێزان لە گەیاندن و گواستنەوەی زمان و کولتوور و ناسنامە لەنێو ئیمپراتۆرییەتەکان بەراورد کرا بە ڕۆڵی لەنێو دەوڵەت-نەتەوەدا. لەوێش بەو بەرئەنجامە گەیشتین کە خێزان یەکەیەک و دامەزراوەیەک بووە لەوەی یەکەم کە تا ڕادەیەکی ئێجگار زۆر سەربەخۆیانە کاری کردووە و توانیویەتی زمان و کولتوور و ناسنامە بپارێزت، بەڵام لە دەوڵەت-نەتەوە ڕۆژ دوای ڕۆژ ڕۆڵی خێزان بەرتەسککراوەتەوە و دەوڵەت وەک دامەزراوەیەکی هەژموونگەرا بەسەر خوێندن و فێرکردن و پەروەردە پێگەی خێزانی

لاواز کردووە و ڕۆڵی گەیاندن و فێرکردنی زمان و کولتوور و ناسنامەی تا ڕادەیەک لێ ئەستاندووە. لە ئاکامدا، بەو ئەنجامە گەیشتین کە ئەگەر خێزان پارێزەری زمان و کولتوور و ناسنامەی کورد بوو بێت لەنێو ئیمپراتۆرییەتەکان، ئەوە بەو هۆکارەی کە خێزان لاواز بووە و بەو هۆکارەش کە دامەزراوەکانی دەوڵەت نەک هەر پارێزەری زمان و کولتوور و ناسنامەی کورد نەبوون، بەڵکوو تەواوی توانای خۆیان وەگەڕخستووە بۆ هاڕین و لەناوبردنی، بۆیە ئەگەرەکانی پووکانەوەی زمانی کوردی، دواجاریش، لە دوورمەودا، لەناوچوونی کورد هاتەتە گۆڕێ.

ئەمانە و ئەو هۆکارانەی دیکە کە لە بابەتەکە گفتوگۆ کراون بوونەتە مایەی مانەوەی گرووپە ئیتنییەکان لەژێر سایەی ئیمپراتۆرییەتەکان و پووکانەوە لەژێر نیری دەوڵەت-نەتەوەکان. دامەزراوەکانی دەوڵەت-نەتەوە لەبەر ئەوەی ئەختەبووتیانە دەستوەردان لە هەموو شتێک دەکەن و وەک ماشێنێک جیاوازییەکان دەهاڕن و لە ڕێگەی سیستەمی خوێندن و ناوەندگەرایی جیاوازییەکان دەکوژن. مەزەندە دەکرێت لە سەد ساڵی ڕابردوو لانیکەم دە ملیۆن کورد وەک بوون نا بەڵکوو وەک زمان و کولتوور و ناسنامە لەناوبردرابن، بەهێزی ڕەق و بە هێزی نەرم. دەوڵەت لە هەر شوێنێک بێت نەتەوەی زاڵ و سەردەست، کولتووری زاڵ و سەردەست، زمانی زاڵ و سەردەستی دەبێت، دیموکراسی بێت یان دیکتاتۆری، بە خۆشی بێت یان بە زۆر، لە ماشێن و دەستاڕی دەوڵەت جیاوازییەکان دەهاڕدرێن و یەکبوون و ستاندارد دروست دەبێت. بۆیە کورد دەوڵەتی نەبێت ئەمڕۆ ناسبەی لە ماشێنی دەوڵەتی نەتەوەی سەردەست دەهاڕدرێت.

سەرچاوەکان

الفاسي، علال. (١٩٥٢). النقد الذاتي. القاهرة: المطبعة العالمية.

وزارة التربية (١٩٩٠) المطالعة التوجيهية للصف السادس الادبى، بغداد: وزارة التربية – الجمهورية العراقية.

Anderson, Benedict (1991). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London: Verso.

Kramsch, Claire (1998). Language and Culture. Oxford: Oxford University Press.

Skutnabb-Kangas, Tove & Bucak, Sertaç (1994). “Killing a mother tongue, how the Kurds are deprived of linguistic human rights”. In Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (Eds.), Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 347-370.

Stavenhagen, Rodolfo (1996). Ethnic Conflicts and the Nation-State. New York: Palgrave Macmillan.

میرزا حەسەن کوردستانی، نووسەرەوونەکەی ڕواندز.. یاسین برایم

ئەو نووسەرە، لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ساڵانی بیستی سەدەی بیستەم، ناوی هەیە، بەڵام لەنێو ڕا و بۆچوونی توێژەران و نووسەران، ون کراوە؛ کەسێکی چالاك و ڕۆشنبیر و کوردپەروەر و باوەڕپێکراو و نووسەری تایبەتی سەید تەها بووە لە ڕواندز. ئەو لە نێو شۆڕش و بزوتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردی، نازناوی کوردستانی هەڵدەگرێت و شانازی پێوە دەکات و بەو ناوەش نووسینی بڵاوکردۆتەوە.

حەسەن کوردستانی: ناوی ڕاستەقینەی میرزا حەسەن عەبدولقادر گەیلانییە. ئەو میرزایە1□ □□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□□□ □□□□□. □□□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□ (□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □(12/11/1986_1/7/1903 □□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□□□□□ □□□. □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□2بووە، کچی جەعفەر ئاغای شکاك، برای سمکۆ شکاك. ئەو ژنەش لەو خێزانە بووە، شکاك بووینە. میرزا حەسەن لە ڕێگەی ژنیەوە، تێکەڵی ئەو بنەماڵەیە دەبێت، کە خزمی ماڵی سەید تەها، قائیمقامی ڕواندز (1923_1928) و (سەید عەبدوڵڵای شەمزینی) بەڕێوەبەری ناحیەی هەریر بووە. کاتێ سەید تەها دەبێتە قائیمقامی ڕواندز، ئەو دەبێتە نووسەری ئەو. ڕۆح بە ڕۆح بووە لەگەڵ ئەو، هەموو پرس و ڕایەکانی بە ئەو کردووە، لەسەردەمی خۆی زۆر چالاك بووە. زمانی تورکی و عەرەبی و فارسی باش زانیووە، شتی نووسیوە، شاعیر و وەرگێڕ بووە، خوێندەوارێکی باشی هەبووە، پیاوێکی بەدین و ئەهلی مزگەوت بووە.

دەربارەی ساڵی لەدایکبوون و مردنی، نەوەیێکی ئەو دەڵێت: "باپیرم
تاقانەبووە بە جاحێلی ژنی هێناوە، باوکم بە ڕەحمەت بی دەیگوت،
ئەوکاتەی باوکم مرد، تەمەنم حەوت ساڵان بوو، ئەویش تاقانەبوو، لە
ڕواندز، کچیکی هەبووە بەناوی نەجیبە، هاوسەری محەمەد قودسی بووە
لە ڕواندز مردووە و لە گۆڕستانی گەردەگەرد نێژراوە3. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]4 ناسراوە، لە ساڵی 1924 لە ڕواندز لە دایکبووە، ساڵێك یا
دوو ساڵ لە خوشکی خۆی نەجیبە گەورەتر بووە، براگەورە بووەو لە
ڕواندز دەچنە بەرخوێندن"1.

دەربارەی مردنی میرزا حەسەن، بەڵگە و سەرچاوەیەکی نووسراوم
دەستنەکەوت، ئەوەی لە نەوەکەی میرزا حەسەن پێم گەیشتووە :"لە
هەولێر مردووە، لەناو بازاڕی هەولێر پیاوچاکێك هەیە لەوی
نێژرابوو، بەس گۆڕەکەی بەر شەقامی گشتیی کەوتووە و نەماوە"2
پێدەچێت سەرەتای ساڵی سییەکان مردبێت، چونکە بە پێی تەمەنی لە
دایکبووی حوسێنی کوڕی، کە وتویەتی ئەو تەمەنی حەوت ساڵ بووە کە
باوکی مردووە، ئەویش لە ساڵی 1924 لەدایکبووە. ڕەنگ بێ لە 1890
بەسەرەوە تا سەرەتایی سەدەی بیستەم، کە نێزیکە لەتەمەنی
هاوسەرەکەش، لەدایکبووبوونی نێزیك بێت، لە کۆمەڵگەی کوردەواریش،
وا باوە منداڵی تاقانە، زوو ژنی بێدێنن. ڕەنگە تەمەنی (35_40)
ساڵێك بووبێت. زۆر سۆراغی زانینی مێژووی لە دایکبوون و مردنم
کرد، چ بەڵگەیەکی وام دەستنەکەوت. ئەو کتێبانەی لەسەر ڕواندزیش
نوسراون، بەداخەوە چی وام بەرچاو نەکەوت. زیاتر باس لە ڕۆشنبیری
و کوردپەروەری کوڕەکەی دەکەن و بنەماڵەکەیان لە ڕواندز ناسراون.
"میرزا حەسەن، پیاویکی کوردپەروەر و شۆڕشگێڕ بووە، یەکێك بووە لە
کەسە ناسراوەکانی سمکۆ شکاك و بەرانبەر داگیرکەرانی ئەوسای ئێران
جەنگاوەو بەشداری شۆڕشەکەی ئەوی کردووە؛ هەروەها میرزا حەسەن
سەرکردەیەکی سەربازیی بووە لە هاوکاریکردن و بەرگیریکردنی لە
چیاکانی ڕواندز و کوردەکانی ئەو دەڤەرە و باوەڕپێکراو و پشتیوانی
گەورەی هێزەکەی سەید تەها بووە لەناوچەکە، لەبەرئەوەی سەید تەها
لە بنەماڵەیەکی دینی بووە، بۆ کێشەی هێز و عەشیرەتەکانی ناوچەکە،
سوودی لە پێگە ئایینی و سیاسییەکەی وەردەگرت لە چارەسەرکردنی ئەو
کێشانەی ڕوویان دەدا، میرزا حەسەن لەم بوارە ڕۆڵی دەگێڕا و
ڕێزیان لێدەگرت و بەو ئیشانەی سەیە تەها هەڵدەستا و کێشەی خەڵکی
چارەسەر دەکردن"3.

نەوشیروان مستەفا، لەبارەی ئەم ڕۆشنبیرە، دەڵێت: "ئەبێ نازناوی
یەکێ لە ڕۆشنبیرەکانی ئەو سەردەمە بێ"4 هەروەها لە بەرگی یەکەمی

ڕۆژنامەی ژیان، لە باسکردنی ناوی نووسەران و شاعیرانی ئەو ڕۆژنامەیە ناوی دێ، بەڵام زانیارییەکان ئامانجی خۆیان ناپێکن و تەنها هەر گومان و ڕا و بۆچوونە. بەم شێوەیە ئاماژەی بۆ کراوە ”دوور نییە، ئەگەر ڕاست ڕەواندزی بووبێ، ناوی خواستراوی (ئەمین ڕواندزییە)ی نیشتمانپەروەری کوردی بی، کە ئەوکات ئەفسەری سوپا بووە، بە ناوی مەلا حەسەنی باوکی نووسیبێتی. (وەطەن[illegible]) [illegible] (16) [illegible] ([illegible]) [illegible] 5”. [illegible] 21/1/2001 [illegible] 6. [illegible]

[illegible]وەطەنی میللەت”یشدا بەو پەری حەسرەتەوە وتوویە”خوڵاصە هەر شتێ بە قەدەر زەڕڕەیێ نەفەع و تەرقی میللەت و مەملەکەنی تێدا بێ: زراعەت، تیجارەت، صەناعەت و … هەموو موقەددەساتن و هەمووشیان فەرعن لە بێ مەعاریف، چونکە عموومەن بە واسیطەی سەعی و مەعاریف مومکین دەبن. بێ مەعاریف مەعریفەت نابێ، تا مەعریفەش نەبێت ڕێ بە مەنزڵ بردن و مەقسەد گەیشتن هیچ مومکین نییە. بەس مەعلووم بوو نەجاتمان بە مەعاریفە، حەیاتمان بە مەعاریفە بێ مەعاریف کارمان زەحمەتە (ئاخ بێ مەعاریف)، مەعاریف بۆچی فەقەط لە وڵات و مەملەکەتی ئێمەدا حوکمی عەنقا و سوورەتی کیمیات هەیە”7.

میرزا حەسەن، کەسێکی ڕۆشنبیر و تێگەیشتوو و ئاگاداربووە لە بارودۆخی سیاسیی و ڕۆشنبیری سەردەمەکەی خۆی، لە ساڵانی بیستی سەدەی ڕابردوو، دێتە مەیدان و قەڵەمەکەی دەخاتە خزمەتی گەل و نیشتمان، نووسین لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەوکات بڵاودەکاتەوە. ئەگەر ئاوڕێك بۆ هەندێك نووسینی ئەم ڕۆشنبیرە بدەینەوە، گەورەی ئەو مرۆڤەمان بۆ دەردەکەوێت، لە ڕۆژنامەی ژیان، بابەتی (شەرم و عار زۆر عەزیزن، لەوانیش عەزیتر غیرەت و عیبرەتە) ژمارە (3) و لە

ژمارە‌ (16) و (17) بابەتی (وەطەن، میللەت، وەطەنی، میللەت) بە دووجار دابەزیوە. لە (گۆڤاری دیاری کوردستان)، سێ بابەتی بەرچاو دەکەون. وەك (چەند خۆشە ئینسان چشتی کە لە دڵیایە بە ئەزمانی مادەرزادی خۆی بەیانی کا)، لە ژمارە (7)ی 18ی حوزەیرانی 1925 بڵاوکردۆتەوەو گۆڤارەکەش لەژێر هەمان بابەت وەڵامیکی جوان و دەستخۆشیان بۆ حەسەن کوردستانی نووسیوە. هەر لەو ژمارەیە‌، بابەتێکی سەید عەبدوڵڵای شەمزینی هەیە؛ ڕێی تێدەچێت پێکەوە ئەو بابەتانەیان بۆ ئەو گۆڤارە نووسی بێت، چونکە ئەم کەسایەتییە، دۆستیکی نێزیکی ئەو بووە. لە ژمارە (16)ی دوو بابەتی ئەوی بەناوی (وەطەن، میللەت_ وەطەنی، میللەت)، (لە حەقی نووسینی تازە)8 هەیە. هەروەها لە ژیانەوە و زاری کرمانجی وتاری دەبینین.

لەسەردەمی سەید تەهای شەمزینی، ماڵی میرزا حەسەن لە ڕواندز بووە، حوزنی موکریانیش دۆستی ئەو و میرزا بووە، بابەتی لە گۆڤاری زاری کرمانجی بەرچاو دەکەوێت، لەوانە: (التی دیفاعیەمان گازاندەیە)9، (مقام انسان زور بلندە (ما انسان))10، هەروەها بابەتێکی دیکە بە پیت نوسراوە (م. ح) بەناوی ردیە بو وکیلیکی …. ملت)11 پێدچێ ئەمە ناوی کورتکراوی میرزا حەسەن بێت! لە ڕووی شێوازەوە لە نووسینی ئەو نێزیکە. هەروەها لە ژمارەی دواتر بە هەمان ناونیشان، گۆڤارەکە، بابەتێکی ڕۆژنامەی (الاوقات البغدادیة)، ژمارە (4247)، بۆ خوێنەرانی گۆڤارەکە کردووە بە کوردی.

ئەوەی بۆ ئێمە گرینگە و هیچ گومانێکیش هەڵناگرێ، ناساندنی بەرهەمی میرزا حەسەن کوردستانییە لە گوڤاری زاری کرمانجی. دوو ڕیکلام بۆ دوو کتێب کراوە لە یەك لاپەڕە، وەك مژدەیەکی خۆش بە خوێنەران دراوە، بە بایەخەوە باسی سوودەکەی دەکات. گۆڤارەکە دەڵێت: "کتیبانیکی کە بو چاپ کردن حاضر کراون:

(ترازن)

(لە سر لهجەی شمالیە، سد و پازدە سربهوردی واقعی یە نەك خیالی، بە مناسبتی هر سربهوردەی رسمیکی تیدایە، بو لاوانی مکتب زور بە کەلك و باشە، لە نشریاتی زار کرمانجی یە).

(خیوی رازان)

(کتیبیکی سد و چل حکایتی خیالی یە نەك واقعی، لە سر لهجەی جنوبە، بە مناسبتی هر حکایتەی رسمیکی تیدایە، لە طرف حضرت غبور, فاضلی محترم (میرزا حسن کوردستانی)یەوە ترجمە و ریکخراوە، اثریکی گەلیك چاك و بە قازانجە بو لاوانی ریزی چوارەم و پینجەم. لە مزرەکەی زار کرمانجی دا بەو زوانە دەست بە کلیشە کولان و دامزراندنی دەکریت.)12

ئەگەر لەم دوو ناونیشانە و وردبینەوە بڕمان دەردەکەوێت، ئەمە دوو کتێبی جیاوازن، کەچی لە ڕووی ناونیشانەکە، نزیکایەتیان هەیە، یەکەم (ترازن) و دووەم (رازان)، هیچ گومانی تێدانییە، ئەمە هی یەك نووسەرە، ئەویش میرزا حەسەنە. من نازانم (د. کوردستان موکریانی) لەسەر ئەم هەواڵە، بەرهەمەکە دەداتە پاڵ کەسێکی دیکە، کە ناوی لە هەواڵەکەدا نەهاتووە. لە پێشەکی گۆڤاری زار کرمانجی دەبێژێت “تەرازن یادگاری سەید طەهایە”13 تەها پیاویکی ڕۆشنبیر بووە و بەڵام نووسەر نەبووە! “هەموو شتەکانی ئەو پارێزرابوون و نووسین و شتەکانی، بەداخەوە لە ساڵی 1974 لە ڕواندز ئێمە ئاوارەی ئێران بووین و هەموو شتەکان فەوتان و ماڵ و خانوومان ڕوخا و سووتا. ئەو شتانەی هەیبوو هیچی دەرنەچوو، نەك هی باپیرم بەڵکو هی باوکیشم، کە ژیاننامەی خۆی و شیعریشی هەموو لەناو چوو. لەسەردەمی خۆی شتی نووسیوە. باوکم ئەو شتانەی خۆشدەویستن، نەیدەهێشت لێیان نزیك بکەوینەوە”14

ڕۆبین سەعید مەلا، لە ماستەرنامەکەی خۆیدا لەسەر (سەید تەهای نەهری)، زۆر بەجوانی ئاماژەی بە ڕۆڵی سەید تەها داوە لە بواری ڕۆشنبیری؛ لە سەر نووسینیش، دەڵێت: “بەشێك لە نووسەران پێیان وایە سەید تەها دەستی نووسینی بەهێزی هەبووە، لە چەندین ڕۆژنامە و گۆڤاردا بابەتی هەمەڕەنگی بەناوی خواستراو بڵاوکردۆتەوە”15، هیچ بەڵگەیەکی نەخستۆتە ڕوو، کە دەڵێت (چەندین یا دەستی نووسینی بەهێزی)هەبوو، دەکرا ئاماژەی بە یەك نووسین بکردبوایە؛ دەگەڕێتەوە سەر ڕای نووسەرێکی دیارکراو، ئەویش بەڵگەکانی باوەڕپێکراو نین. بۆ گەڕانەوە بۆ ڕایەکەی عەبدوڵڵا زەنگەنە، لەسەر زاری ئەو دەڵێت :”دەمێك بوو بە دوای کەسێتی (حەسەن کوردستانی) وێل بووم، ئەو پیاوەی کە چەندین نووسین و بابەتی هەمەڕەنگی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی کوردی بڵاوکردۆتەوە، ئەوەی سەرنجی زیاتری منی ڕاکیشا ئەوە بوو، کە نەژادی عەبدوڵڵای عەزیز بابەتێکی لە ژمارەی 23ی گۆڤاری گولانی عەرەبی بڵاوکردبۆوە. لە ژمارە (55) ژیانەوە بابەتێك بەناونیشانی (مهاجرام انصار) لە نووسینی حەسەن کوردستانی بڵاوکرایتەوە، نووسەر پێی وایە حەسەن کوردستانی ناوی خواستراوی ڕۆژنامەنووس و مێژوونووس حوسێن حوزنیی خاوەنی زاری کرمانجییە. بەڵام عەبدوڵڵا زەنگەنە بە پشتبەستن بە چەند بەڵگەیەك پێی وایە ئەو حەسەن کوردستانییە سەید تەهای نەهرییە، لەسەر هەمان بابەت عەبدوڵڵا زەنگەنە بەڵگەکان لەگەڵ نووسەر تاوتوێ دەکات پاشان ئەویش بەڵگەکانی پێ ماقوول بووە، کە حەسەن کوردستانی سەید تەهایە”16.

دوای ڕۆیشتنی سەید تەهای شەمزینی لە ساڵی 1928 بۆ ئێران،

شەهیدکردنی سمکۆ شکاك لە ساڵی 1930، ئەمانە کاریگەری خراپ دەکەنە سەر ژیانی میرزا حەسەن، وەلی ئەو لەگەڵ سەید تەها ناچێت و لە ڕواندز دەمێنێتەوە. ئیدی لە دوای ئەو ڕووداوانە بارودۆخ و گوزەرانی بەرەو خراپی دەچێت، دواتر بە هۆی نەخۆشی لە هەولێر دەمرێت، ئەمە سەرەتایی سییەکانە و ئیدی نووسینی ئەویش نامینێت، خێزانەکەشی لەسەر دوو منداڵەکەی دادەنیشێت. دەربارەی شیعرەکانی چم دەستنەکەوت، تەنها لە پارچە نووسینێك، چوارینەیەکی بەکارهێناوە، پێدەچێت ئەمە هی خۆی بێت!

بو حەیات و ژین و شخصی کم بکوشە ئەی رزیل
تا بە چنك اغیار خو نخوارت نبی خوار و زەلیل
توامندە زلتت دی چاوی عبرت هل برە
شرمە بی شرمی هتا کی بسیە امارە و دەلیل17

لە ئەنجامی ئەو نووسینە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، هەموو ئەو نووسینانەی باسی حەسەن کوردستانی دەکەن و دەیدەنە پاڵ نووسەری دیکە، دوورن لە ڕاستیی، پاش مردنی کوڕەکەی بڵاوکراونەتەوە و یان کوڕەکەی نەیبینوون، بۆ ئەوەی ڕاستییەکانیان بۆ دەربخات. زۆر لە وێنەکانی سەید تەهای شەمزینی و بنەماڵەکەیم ڕوانی، وێنەی ئەوەم دەستنەکەوت، کەسێکی دیکە بە ناوی (فەقێ حەسەن گەیلانی)، کە ئەویش لەگەڵ سەید تەها بووە، بوونی هەیە. ڕەنگە هەر ئەم ناوەش بێت وایکردبیت ناوی خۆی میرزا حەسەن عەبدولقادر گەیلانی، کردبێتە حەسەن کوردستانی، بۆ جیاکردنەوە لە حەسەنەکەی دیکە! بەداخەوە ئەگەر هاتبوایە، لە ساڵانی هەشتاو بەر لە مردنی (مەمیخان)ی هاوسەری و کوڕەکەی فریای ئەوە کەوتباینەو چەندین ڕاستیی دیکەمان لەسەر ئەو مرۆڤە مەزنە بۆ بەدیار دەکەوت.

سەرچاوە و پەراوێز

*1 کاتی خۆی یەکێك زۆر خوێندەوار بوایە ئەفەندیان پێ دەوت یا میرزا، لە ڕواندز و دەڤەرەکەی میرزا بەکارناهێت، بۆیە زوو گومانم لە ڕواندزبوونی ئەو نووسەرە هەبوو، تا نیشتمان خان نەوەی میرزا حەسەن ددانی پیدانا و وتی بەڕەچەك باپیرم خەڵکی پێنجوین بووە، ئێمە دایك و باوکمان و خوشك وبرایەکان لە ڕواندز لە دایکبووین و شانازی بە شاری خۆمان دەکەین و هەتا دەمرین ڕواندزین و بنەماڵەکەشمان بە حەسەنی مەمیخانی ڕواندزی ناسراون.

*2 گولیزارخان کچی جەعفەر ئاغای شکاك، لە گوندی (جارێ)ی ڕۆژهەڵات لە دایکبووە، ژنێکی بەناوبانگ و ناسراو بوو لە ڕواندز و دەڤەرەکەی، بە دەستهەڵات و خاوەن پێگەی گەورە بوو؛ زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی زانیوە و ژنێکی خێرخوازو هەژاردۆست بووە. سێ کوڕی

لە سەید تەهای هەبوون، لەوانە: (سەید عیزەددین (چەیتێ)، سەید ئەحمەد (هەکێ)، سەید ساڵح (دارێجان). لە ساڵی 1975 مردووە. بڕوانە: سەعید مەلا، (سەید تەهای نەهری)، ل61_65؛ عەقیلە ڕواندزی، (یاد و ئافەرین)، 2005، چاپی یەکەم، هەولێر، 22_23.

3* نەجیبە میرزا حەسەن: کچێکی تاقانە و جوان و وشیاربووە، (1926!1944) [illegible] 1934 [illegible] (8) [illegible] 1944 [illegible] 1943 [illegible] 20/3/1943 [illegible] (40) [illegible] (60) [illegible] (8) [illegible] 1944 [illegible] 43-46.

4* [illegible] حوسینی مەمی خانێ) لە 1/7 /1924 لە ڕواندز لە دایکبووەو 1943 ژیانی هاوسەری پێکدەهێنێت. لە ساڵی 1945 دەبێتە فەرمانبەری پۆستە لە سیدەکان. لە حیزبی هیوا کاری کردووە، ساڵی 1947 بە هۆی کاری سیاسییەوە دەزگیر دەکرێت بۆ ماوەی ساڵێك و سێ مانگ لە کەرکووك دەمینێتەوە. دواتر 1957 دەبێتە فەرمانبەری تەندروستی لە شەقڵاوە. لە ساڵی 1961 لە وەزیفە دەردەکرێت، جاری سێیەم لە شارەوانی ڕواندز بۆ ماوەی دە ساڵ خزمەت دەکات. دواتر ئاوارەی ئێران دەبێت. ساڵی 1976 دەیگوازنەوە بۆ ناوەڕاستی عێراق لە شاری هیت نیشتەجێ دەبێت و دەستبەسەر دەبێت. تا ساڵی 1985 لەو ماوەیە لە شارەوانی هیت دەبێتە فەرمانبەر. دووجار سەردانی ماڵی خوای کردووە. کابرایەکی کوردپەروە و ڕۆشنبیر و بەدین بووە، شێوەکارێکی

دەستڕەنگین و لێهاتوو بووە. ساڵی 1985 گەڕایەوە هەولێر و ساڵی 1989 خۆی خانەنشین دەکات. لە بەرەبەیانی 6/7/ 2004 بە شێوەیەکی کتوپڕ گیانی دەسپێرێت و لە هەولێر دەنێژرێت. منداڵەکانی (نەریمان، دڵشاد، دلاوەر، لوقمان، خەسرەو، نیشتمان، کوردستان، نازەنین، نەسرین).

1. نیشتمان حاجی حوسێن میرزا حەسەن،1967، ڕواندز، دیمانە، دانیشتووی هەولێر. 2024.
2. دیمانە، نیشتمان.
3. خەسرەوە حاجی حوسێن میرزا حەسەن، 1971، ڕواندز، دووشەممە 17/3/ 2025، نامەی تایبەت، دانیشتووی سوید.
4. ژیان بەتەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی 1926_1938، نەوشیروان مستەفا ئەمین، چاپی یەکەم، سلێمانی ، 2002، ل18.
5. ڕۆژنامەی ژیان، ئا: ڕەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوە: سەدیق ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، بەرگی یەکەم، 2002، ل11،
6. گۆڤاری دیاری کوردستان (1925_1926) ئامادەکردنی ڕەفیق ساڵح و لێکۆڵینەوەی نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەدیق ساڵح، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2001، ل42.
7. سەرچاوەی پێشوو، ل49.
8. گۆڤاری دیاری کوردستان، ژ (16)ی مایسی 1926.
9. زار کرمانجی، ژ (2)، 1926، ل3_4.
10. زار کرمانجی، ژ (3)، 1926، 4-5.
11. زار کرمانجی، ژ (9)، 1927، ل22_23.
12. زار کرمانجی، ژ (12)، 25/1/ 1928، ل16.
13. زار کرمانجی، ئامادەکردن و پێشەکی، د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، 2020، ل 54.
14. دیمانە، نیشتمان.
15. ڕێبین سەعید مەلا، سەید تەهای نەهری، هەولێر، 2016، ل249.
16. سەرچاوەی پێشوو، ل249_250.
17. گۆڤاری دیاری کوردستان.

تێبینی : لە گۆڤاری ئاژین، زانکۆی سۆران. ژمارە (8)، بەهار و هاوینی 2025 بڵاوکراوەتەوە.

من کاندیدم، دەتپەرستم ئەی پەرلەمان.. ئەحمەد ڕەسوڵ

من کاندیدم، دەنووشتێمەوە بە پۆست و پارە. سوژدەت بۆ دەبەم، ئەی کورسیی پەرلەمان. دەتپەرستم، ئەی مووچەی خەیاڵی. کە نووشت بە دەبەم ئەی ژیانی ڤی ئای پی.

ئەگەر دەربچم، سوپاستان دەکەم.
ئەگەر دەرنەچم، ئەوە تەنها شایان بە دەسەڵاتی دوو بنەماڵەن

تەنها من دەرچم، ئیدی هەموو شتێک بە جێهێنێم.

هەر کاندیدێک، هەرچەندە لیستەکەی یان حزبەکەی دۆڕابێت یان پاشەکشەی کردبێت، بەڵام خۆی دەرچووبێت، دەڵێت پیرۆزە ئەم سەرکەوتنە.

ڕاستە ململانێی لایەنە گەورەکان لە گۆڕێیە، بەڵام لە بنەمادا یارییەکە بە تەواوی بەرژەوەندیی تایبەتیی و کەسییە.

هیچ کاندیدێک نییە، بە ووردیی پلان و بەرنامەی بۆ مووچە و ئیمتیازاتە ماددییەکانی دوای دەرچوونی دانەنابێت. هەر کەسێکیان لە خەمی دەستڕاگەیشتن بەو مووچە خەیاڵییی و سەرمایە مەعنەوی و ڕەمزییەی پەرلەمانە بە شەخسی خۆیان.

ئەم قسانە مانای ئەوە ناگەیەنن کە فڵان کاندید دوای دەرچوونی هەندێک قسە لە پەرلەمان ناکات و هەندێ هەڵوێستی میدیایی و گشتی نابێت لە بارەی مووچەی گورگانخواردوو کراوی فەرمانبەرانی هەرێمی کوردستان، یان لە هەندێک ڕێپێوان و خۆپیشاندان بەشدار نابێت یان بە مۆبایلەکەی هەندێک موداخەلەی خۆی لە پەرلەمان تۆمار ناکات و بڵاوی بکاتەوە.

بەڵێ ئەشێت هەموو ئەوانە بکات، بەڵام لە بنەمادا ئەوانە بۆ ئەو هەڵوێستی ئیختیاریین و هیچی تر نا. واتا دەکرێت هەموویان بکات، دەکرێت هەندێکیان بکات، یان دەکرێت کەمترینیان ئەنجام بدات و دواجار هیچ کەسێکیش ناتوانێت یەخەی بگرێت و بڵێت تۆ بۆ هەڵوێست

بوویت و داکۆکیکار نەبوویت لە بەرژەوەندی خەڵک. لیست و حزب و ئەم هەموو دەنگەی خەڵکەت بە بەرژەوەندیی کەسیی خۆت بەکارهێنا و هەموویت کرد بە بەردەبازی پەڕینەوە و گەیشتن بە ژیانەکی باش بۆ خۆت و خانەوادەکەت و هیچی تر نا.

پلە و پۆستە باڵا و تایبەتییەکانی حکومەت و دەزگا قەزاییەکان و ئەندامەتی لە پەرلەمان و هاوتاکانیان لە نێو دەزگا دەوڵەتییەکانی دیکە، لە هەرێمی کوردستان و عێراق، بە هۆکاری مووچەی قەبە و ئیمتیازاتەکانیانەوە، سەرباری ئەوەی بوونەتە بارگرانییەکی کەمەرشکێن لەسەر داهاتی گشتیی و کۆمەڵگا، هەروەها بوونەتە ئەو شوێنەی بوون و بەهای مرۆیی لە ئینسانەکان پایەماڵ دەکەن.

واتا ئەو هەموو قیژە قیژەی بەناوی داکۆکیی لە خەڵک و شەڕی گەندەڵیی، مووچەی مووچەخۆران و … هتد لە ماوەی هەڵمەتی بانگەشەی هەڵبژاردندا دنیای لێ پڕ دەکەن، چەند کاتژمێرێکی کەم لە دوای تەواو بوونی دەنگدان و دەرکەوتنی ئەنجامەکان و دڵنیابوونی هەندێک لە بەربژێرەکان لە دەرچوونیان، هێواش و لەسەرخۆ بەهەڵمبوونیان دەسپێدەکەن و ئەوەی جێگیر دەبیت لە شوێنی ئەو هەموو بەڵێنە سواوەی کاندیدان و سەرۆک حزبەکان، تەنها مووچە و ئیمتیازاتی پەرلەمانتار و پۆستە وەزاریی و سیادییەکان و ڕێککەوتنە سیاسییەکانن، ئەمە ئەگەر سەفقاتە ژێربەژێرییەکان و لیست گۆڕین و سەنگەر گواستنەوەکانیش فەرامۆش بکەین.
لە یەک قسەدا کارەساتە گەورەکەی کوردستان و عێراق جگە لە وەزارەتخانە و پەرلەمان و دەزگا سیادیی و پلە تایبەت و باڵاکان و پەرلەمان، هیچی دیکە نییە.

ئەم نووسینە پێش دەستپێکردنی بانگەشەی هەڵبژاردن نووسراوە بەڵام لەبەر لێکنەدانەوەی نووسینەکە و هەڵوەستەکە وەکو بانگەشە بە بایکۆت لەلایەن ئەوانەی ناویان ئۆپۆزیسیۆنە و بە هەمان عەقڵییەتی کادیرە مەدیایی و حزبییەکانی دوو حزبخێڵەکە ئاسان و خێرا دەکەونە تۆمەت بەخشینەوە، بڵاونەکراوەتەوە.

ئەم هەستی خۆبەشتزانین و ئیگۆ هەڵئاوساوەی کادیرە حزبییەکان و پەرلەمانتار و وەزیر و پلەدارە باڵاکان لە هەرێمی کوردستان و عێراق کە جگە لە قاوغێکی بەتاڵ و بێناوەڕۆک چیدیکە نین، کارەساتی ڕاستەقینەی ئەم مەملەکەتەن. تەنها لێرە لە کوردستان و عێراق شتی سەیری وەها دەبینرێت.

لە تەواوی دەوڵەتانی ئەسکەندناقی و ئەوروپیی و … هتد، پەرلەمانتار و وەزیر و … هتد جگە لە هاونیشتمانی سادە و ئاسایی پتر هیچیدی نین تەنها بە بڕێکی زۆر کەم مووچەی زیاترەوە و بەبێ هیچ ئیمتیازاتێک و بەبێ خانەنشینبوون. بەبێ ئوتومبیل و شۆفێر و پاسەوان و خانوو و ڤیللا و مینحە و … هتد.

لێرە، کوردستان و عێراق، چوار ساڵ جارێک کەڕنەڤاڵی کارەساتبارترکردنی کۆمەڵگا و داماڵینی زیاتری سیاسەت لە مانا ڕاستەقینەکانی و کەوتنی زیاتری ئینسانییەت و بە خوداکردنی زیاتری پلە و پۆست و پارە، بەڕێوەدەچێت.

هەتا چوار ساڵی دیکەی داهێنانی چەمک و دەستەواژە وروژێنەرەکانی چەواشەکردن و لەخشتەبردنی خەڵک، هەتا چوار ساڵی دیکە و تا کەڕنەڤاڵێکی دیکەی کردنی کۆمەڵگا بە چەند بەشێک لە ڕانە مرۆڤ و ڕەوە ئینسان و ئاپۆڕای ژمارەیی و زیاتر نا، دانیشن بەخێر.

ئەحمەد ڕەسوڵ

کێ رێزلێنانی بۆ کرا لە پرۆسەی ئەنفالی 3 دا.. عەلی مەحمود محەمەد

پرۆسەی ئەنفالی سێ بە ئەنفالی گەرمیان یان ئەنفالی ڕەش ناسراوە, لە رۆژی پێنج شەممە رێکەوتی 1988-4-7 بۆ رۆژی چوارشەممە رێکەوتی 1988-4-20 بەردەوام بووە, دوو هەفتەی خایاند, یەکێك لە قورسترین و بە زیانترین پرۆسەکانی ئەنفال بووە.
بە سەرکردایی□تی لیوا ڕوکن سوڵتان هاشم فەرماندەی فەیلەقی یەکی سوپای عێراق و لیوا ڕوکن کامل ساجت عزیز جەنابی فەرماندەی فەیلەقی دوو وە بە سەرپەرشتی راستەوخۆی وەزیری بەرگری عێراق فەریق روکن عەدنان خەیرواللا و عەلی حەسەن مەجید بەرپرسی بیرۆی باکووری پارتی بەعس و بە بەشداری بارق عەبدوڵا حاجی حەنتە جەلادی گەرمیانیەکان ” فەرماندەی هێزەکانی پارێزگاری نەوت لە کەرکوك ”

ئەنجامدرا.

سوڵتان هاشم لە پرۆسەی دادگاییکردنەکەیدا لەسەر پرۆسەی ئەنفالی سێ دانی بەوەدا نا کە ئەم قۆناغەی ئەنفال, فەیلەقی 1 و 2 سەرپەرشتیان کردووە, واتا لە لایەن سوپاوە سەرکردایەتی کراوە.

لەم ئۆپەراسیۆنە پان و بەرینە دەیان یەکەی سەربازی و هێزی تایبەتی و دەیان فەوجی جاش و چەندین مەفرەزەی خاسە بەشدارییان کردووە.

ئەنفالی سێ ناوچەکانی چەمچەماڵ، سەنگاو، سەگرمە, کفری، کەلار، قادرکەرەم، دوز، پێباز و تیلەکۆ و لەیلان و قەرەحەسەن و قەرەهەنجیر و جەباری و نەوجول و کەرکوکی گرتەوە, بە پانتایی زیاتر لە 6000 کیلۆمەتر چوارگۆشە مەزەندە دەکرێت, لە 18 قۆڵەوە پەلاماری هەڵەت و پەدەشتە کاکی بە کاکییەکانی ناوچەکە درا.

پرۆسەی ئەنفالی سێ لە ڕۆژی پێنج شەممە ڕێکەوتی ١٤ی نیسانی ١٩٨٨ گەیشتە لوتکە, تەنها لەو ڕۆژەدا ڕژێمی بەعس ژمارەیەکی زۆر منداڵ و ژن و پیاوی لە هەردوو گوندی کوڕەجۆ و ملە سوورەی گەرمیان کۆکردەوە، کە بەڕێوەبەری ناحیەی ئەردوگای رزگاری و جاشەکان لە خشتەیانیان بردبوو, پێشتریش لە ڕێکەوتی 10 و 11 ی مانگ لە قادر کەرەم لە لایەن موستەشارەکان و موختارو مەلای قادر کەرەمەوە بەناوی لێبوردنی گشتییەوە بە هەمان دەرد بردران, گوایە لێبوردن هەیە, لە ئەردوگا نیشتەجێ دەکرێن. دواتر بە ئیڤای سەربازی و تراکتۆرەکان خۆیان لە ملە سوورەوە گواستیانەوە بە قۆڕەتووی نزیک کەلار" قەڵای قۆرەتوو بارەگای فیرقەی پیادەی 21ی تێدابوو, قەڵایەکی سامناك, بەلای کەمەوە نزیك دە هەزار کەس لە ئەنفالکراوانی تێدا کۆکرابوەوە".

لە ناوچەی داوە هێرشەکان فڕۆکەی کۆپتەریشی لە گەڵدا بووە بە گواستنەوەی ئەنفالکراوان بە دوز " سەنتەری لاوان و دوا ناوەندی ڕەشید “و قۆناغی دواتر شاری تکریت” کامپی سوپای میلی لە تکریت “, ئەنفالکراوە پیرەکانی تکریت و تۆپزاوە یەکسەر گواسترانەوە بە قەڵای سەربازی نگرە سەلمان , ئەوانەی لە تەمەنی نێوان 50 بۆ 110 ساڵ بوون, لە سەنتەری لاوان نزیك 2000 کەس کۆکراونەتەوە, لە نزیك 500 کەسیان خۆیان رزگار کردووە.

سەرەتا گوندنشینەکانیان لە ملە سوورەو قولیجانی ئەمین قارەمان و خەرنەوازان و تاوەرکەوەوە ڕەوانەی قەڵا سەربازیەکەی ناحیەی قۆرەتوو و دوز و لەیلان و چەمچەماڵ و قادر کەرەم و کەلار…کران, دواتر بە سەربازگەی تۆبزاوەو دوبزو تکریت گواسترانەوە, لەوێشەوە بە گ□□□□ بە کۆمەڵەکان یان قەڵای نگرە سەلمان د دووبز: میدل ئیست ۆچ ملە سوورەو فەقێ مستەفاو مەیدان و ئالیاوەو لەیلانی بە سەنتەری

کۆکردنەوەی ئەنفالکراوانی ئەنفالی سێ دیاریکردووە.
بەڵام بە پێی وردبینی ئێمە جگە لەو جێگایانەی میدل ئیست دیاریکردووە لە باوە شاسوار لە سنووری گوندی سەرقەڵای سەنگاو, هەزاران کەس کۆکرانەوە لەناو جێگایەك بە شەفڵە ساتری لەدەور دروست کرابوو لە بەر باران بە ماوەی تا 5 رۆژ خەڵکەکە ماونەتەوە , لە قادر کەرەمیش چەند رۆژێك راگیراون, ئەوەش ناوەندێکی کۆکردنەوەی سەرەتایی ئەنفالکراوان بووە. لە باوە شاسوارەوە بە ئۆتۆمبێلی هەمە جۆر گواستراونەتەوە بۆ قایمقامیەتی چەمچەماڵ , دوای دوو رۆژ بە ئۆتۆمبێلی داخراو گواستراونەتەوە بۆ سەربازگەی تۆبزاوە.
لە لەیلانیش بە پێی هەندێك سەرچاوە سەدان گەنجی نەرینەیان یەکسەر بە تیرباران بردووە, ئەوانەی کرابونە ناتەلبەندەکەوە, هەرچەندە شایەدحاڵێك کە دوای کاروانی بردنەکەیان کەوتووە بینیویەتی براونەتە ناو سەربازگەی سوپای میللی تۆبزاوەی نزیك سەربازگەی خالید.
لە رۆژی دووشەممە 11-4 بە کاروانێکی گەورەی ئۆتۆمبێل ژن و منداڵ و پیری سنوری سەنگاو گەرمیانی گواستەوە بۆ چەمچەماڵ, هەمان رۆژ برانە تۆبزاوە. حەڤدەی مانگیش کاروانێکی قەڵەتوو گەیشتونەتەوە تۆبزاوە.
هەرچەندە ئاماری فەرمیمان نییە بە ژمارەی ئەنفالکراوانی ئەم پرۆسەیە, وەلە ئاماری نافەرمی دەوڵەت 45777خێزان ئەنفال و ئاوارە کران. ژمارەی ئەنفالکراوان لە سنوری چەمچەماڵ 5645کەس, قادر کەرەم 14863, کەلار 4567, سەنگاو 4922, تیلەکۆ 3680, پێباز 442 کەسن. بە پێی ئاماری سی دی ئی قەی ئار کە ئامارێکی نا فەرمی ئەنفالکراوانی کردووە, لە ناوچەکانی " تیلەکۆ, کەلار, سەنگاو, قادر کەرەم, چەمچەماڵ, دەربەندیخان", بە پێی ئامارەکەی ئەوان لە شاڵاوەکەدا 43,204 کەس بێسەرو شوێنکراون, 48,45%ی کۆی ژمارەی دانیشتووان ناوچەکە پێك دەهێنن جگە لە ناوەندی قەزاکان, بەلام ئەم ئامارە بە ژمارەی ورد پشت راست نەکراوەتەوە, بە بۆچوونی من ژمارەی ئەنفالکراوانی پرۆسەی ئەنفالی 3 خۆی لە 15 بۆ 20 هەزار هاوولاتی دەدات.
لە پرۆسەی ئەنفالی سێ زیاتر لە 515 گوند و چوار ناوەندی ناحیە" قادر کەرەم, نەوجول,سەنگاو , تیلەکۆ" وێران کران, 430 مزگەوت و 340 قوتابخانە , 17200 ئۆتۆمبێل و تراکتۆر و ئامێری جۆراوجۆری هاووڵاتیان وەڕای مەڕو ماڵات و ماڵەکانیان و هەرچی لە گیرفانیان بوو تاڵانی کرا.
ئەنفالی سێ وەك ئۆپەراسیۆنەکانی دیکەی ئەنفال بە لێدانی کیمیاوی

دەستی پێنەکرد, تەنها یەکجار لە شەڕی گوندی تازە شاری سەر رێگای دوز – قادر کەرەم لە رێکەوتی 9ی ئەپرێل واتا سێیەم رۆژی پرۆسەکە بەرامبەر بە بەرگری پێشمەرگەکانی حیزبی شیوعی و یەکێتی نیشتمانی کوردستان بەکار هاتووە"لێرەش جێگای پرسیارە", تیایدا 22 پێشمەرگە پاش شەڕێکی مێژویی بێ نموونە بوونە قوربانی.

عەلی حەسەن مەجید لە رێکەوتی 13-4-1988 ر□ن□و□نی ژمارە 434ی دەرکرد, بە پێی ر□ن□و□نییەکە ئەوانەی خۆیان بە دەستەوە دەدەن, ئەگەر دانیشتووی ناوچەکانی دەرەوەی پرۆسەی ئەنفالی 1 و 2 و 3 بن, ئەوا لای ئەو هێزەی خۆیان تەسلیمی کردووە دەمێننەوە, لێ ئەوانەی خەڵکی ناوچەکانی ئەنفالی 1 و 2 و 3 ن, بە پێی رێنمایی ژمارە 429 ی رۆژی 12ی نیسان ما مەڵەیان لە گەڵدا دەکرێت, دەنێردرێن بۆ بەڕێوەبەرایەتی ئەمن. ئەوانەشی دەنێردران بۆ بەڕێوەبەرایەتی ئەمن, ناونووس دەکران دەبردران بۆ تۆبزاوا, یان راستەوخۆ بۆ تۆبزاوە, چونکە هەموو ئەم ناوەندانە ئەمن بەڕێوەی دەبردن.

ئەم ر□ن□و□نییە بۆ مانفیستۆی ما مەڵە لەگەڵ ئەنفالکراوان و دەرگای جهەنەمی بۆ گیراوانی ئەنفالی خستە سەر پشت, بڕیاری یەکلا کەرەوەی چارەنووس بوو.

لە 19ی مانگ ناوچەکانی ئەنفالی 3 بەتەواوی کۆنترۆڵ کرا, لە 20ی مانگ پرۆسەکە کۆتایی پێ هێنرا, ئەم ناوچە بەرفراوانە لە مرۆڤ و شوێنەواری ئاوەدانی پاککرایەوە, لا دیوارێك بە پێوە نەما, ئەوەشی نەڕوخابوو رۆژانی داهاتوو روخێنران.

لەم پرۆسەیە بەهۆی رۆڵیان لە قڕکردنی هاوولاتیانی سقیلی ناوچەکە, کۆمەڵێك تاوانبار نیشانەی ئازایەتیان وەرگرت, لە خوارەوە ئەوەی دەستمان کەوتووە دایدن□ین بۆتان.

بە بڕیاری کۆماری ژمارە 808 لە رێکەوتی نۆی ئۆگستی 1988 بە واژۆی صەدام حوسێن سەرۆك کۆماری عێراق, بەهۆی بەشداری ئازایانەیان لەپرۆسەی ئەنفالی سێ لە سنووری فەیلەقی یەك دز ب□ سوپای ئێرانی, نیشانەی ئازایەتی بەخشرا بەم 106 کەسەی کە لە خوارەوە ناویان هاتووە:

1- لیوا روکن رەمزی مەحمود عەبدوڵا قائد فق 33

2- عەمید روکن (ق خ) بارق عەبدوڵا الحاج حنتە قائد قوات حمایە نفگ

3- عەمید الرکن سەعد شەمسەدین خالص قائد ق جح د و -1 وکالە

4- عەقید عەلی شانی عودە مدرسە مدم و مستخدم فی مقر قیادە عملیە الانفال

5- عەقید عەلی عەبد غەزال امر مدم فق-23

6- عەقيد الركن(ق خ) امر ل 65 ق خ
7- عەقيد ئەمجەد فەتحى حەسەن ش أ د فل 1
8- عەقيد مەروان محەمەد عەبدوڵا امر لمش أ -46
9- عەقيد الركن باسل عومەر صاڵح چ ر 2 ح ف ح النفگ
10- عەقيد ئەكرەم دحام ئەحمەد امر قاگع 1 اثار
11- عقيد خچر على مگر امر قاگع الانتصار
12- عەقيد حوسێن محەمەد حەسەن المقر المسيگر المدم ف ق جح د و -1
13- عەقيد (ق خ) صباح نعيم غچيب امر ل ق خ-66
14- مقەدەم ئيحسان عەبدالڕەزاق جدوع امر ك مع النصر
15- مقەدەم صاڵح خەليل ئيبراهيم امر لمش -443
16- مقدم (ق خ) عصمت حمودى على امر ف 2 ق خ ل -66
17- مقدم (ق خ) هادى حسن شهاب امر ف 1 ق خ ل -66
18- مقەدەم خچر محمود مزبان چ ت س الاقدم
19- مقەدەم هاشم كامل محمود چ ر 2 ا س ق ق ح ن
20- مقدم الركن جاسم محمد صاڵح چ ر2أس ق ق ح ن
21- مقەدەم نزهان خيرو عپمان ك مدرعات صلاحدين
22- مقەدەم محەمەد حوسێن شراد س الواجبات الخاصە فل 1
23- رائيد وەليد صاڵح مصتەفا ف 1 ل أ-46
24- رائد (ق خ) مجيد حوسين حمد امر ف 3 ل ق خ-65
25- رائد (ق خ) فاچل خلف رحيم امر ف2 ل ق خ-65
26- رائيد (ق خ) اسماعيل مخلف عبد امر ف 1 ل ق خ-65
27- رائد گيار فريق محمد علوان ج گ ج-1 س4
28- رائد گيار عادل عبداڵلە عبيد ج گ ج-1 س4
29- رائد گيار عقيل ابراهيم ادهم ج گ ج-1 س4
30- رائد كامل فوزى وسمى ص ر ه ف ق ح ن
31- رائد احمد علاوى احمد امر ف 2 لمش أ-46
32- رائد لگيف مجيد محمد امر ك د ب بن الهيپم
33- رائد محمد خلف حرج ف مغ فق-4
34- رائد محسن كرجى رجا صاڵح امر ك د ب -51
35- نقيب (ق خ) ابا بكر عبداللە اسماعيل ف1 ل ق خ -66
36- نقيب الگيار اياد عەبدالرزاق عەبدالگيف ج گ ج-1س-30
37- نقيب (ق خ) عبدالحميد سلێَمان عبداڵَلە ف 3 ل ق خ-65
38- نقيب حسين حمودى عبد ك مدرعات صلاحدين
39- ملازم اول گيار عبدالكريم جدعان على ج گ ج -1س-41
40- ملازم اول گيار احمد ابراهيم احمد ج گ ج -1س-2
41- ملازم اول گيار شجاع ياس رومى ج گ ج -1س-2
42- ملازم اول عماد سعيد محمد ف 1 مغ فق-4

43- ملازم علی عبدالحسین عگیە ك م م -10
44- ملازم عادل عزیز جاسم بگ خ-982
45- ملازم گیار مخلف سلیمان خلف ج گ ج -1 س- 30
46- مستەشار ئیبراهیم عەلی حاج عەلە فەوج 20
47- مستەشار مەدحەت تەفیق مەنصور فەوج 47
48- مستەشار موعتەصەم عەبدالکەریم حەسەن فەوج 64
49- مستەشار رەفعەت محەمەد عەلی فەوج 25
50- مستەشار رەشید حەمەئەمین عەزیز فەوج 78
51- مستەشار هەڵگورد عەبدالکەریم کەسنەزانی فەوج 83
52- مستەشار محەمەد تاهیر زیناوە فەوج 107
53- مستەشار تەحسین شاوەیس سەعید فەوج 172
54- مستەشار تەیب شێخ محەمەد بەرزنجی فەوج 203
55- مستەشار محەمەد سەلیم قادر عوسمان فەوج 17
56- مستەشار مامند حمد مولود فەوج 51
57- مستەشار زیوك تاهیر سەعید فەوج 58
58- مستەشار سوعاد فەیزوڵا فەوج 60
59- مستەشار تاهیر عەلی عەبدالڕەحمان فەوج99
60- مستەشار خەلیل عەبدوڵا ئیبراهیم فەوج 109
61- مستەشار حەمە رەشید عەبدالڕەحمان فەوج 200
62- مستەشار رەزا تەها محەدین فەوج 211
63- عەدنان عەبدوڵا نەجم فەوج 212
64- ن چ براد جوی هاشم اسماعیل احمد ج گ ج-1س-4
65- ن ع خالید جبار مەحمود فص ح قائد ق ح ن
66- ج اول مپنی علی محمود فص ح قائد ق ح ن
67- جاش شەعبان محەمەد تەها فەوج 20
68- جاش محمد علی البداوی فەوج 20
69- جاش عەبدوڵا زکری فەوج 20
70- جاش هارون تقی فەوج 47
71- جاش عادل حەسەن ئەمین فەوج 47
72- جاش سنکور عەزیز قادر فەوج 64
73- جاش رەحیم محەمەد ئەمین فەوج 64
74- جاش فاتیح عەزیز حەسەن فەوج 25
75- جاش فرعە رەشید حەمەئەمین فەوج 78
76- جاش حەمە صاڵح شەریف فەوج 83
77- جاش حاجی رەشید حەمە فەوج 107
78- جاش هادی شاوەیس سەعید فەوج 172
79- جاش محمد گوڵ رەشید محەمەد فەوج 172

80- جاش سیروان ئیبراهیم محەمەد فەوج 203
81- جاش عەبدوڵا عەلی نادر فەوج 203
82- جاش عەبدالکەریم محەمەد سەلیم قادر فەوج 17
83- جاش رەشید مەحمود یاسین فەوج 17
84- جاش عەبدالڕەحیم سەلیم عەبدالقادر فەوج 17
85- جاش عزەت محەمەد صاڵح تەفیق فەوج 17
86- جاش ئازاد حەسەن ئەحمەد فەوج 51
87- جاش سەعید دیوالی سەعید الدرزکی فەوج 58
88- جاش مەهدی حوسەن سەعید فەوج 58
89- جاش عبدالامیر غەفور وەلی فەوج 60
90- جاش ئەنوەر محەمەد سەعید فەوج 60
91- جاش حەمید رەشید فەوج 60
92- جاش سیود ئەحمەد خورشید فەوج 60
93- جاش السید فازە جابر حەسەن فەوج 99
94- جاش رەشید عەبدوڵا ئیبراهیم فەوج 109
95- جاش عەلی رەحیم حەمە خان فەوج 200
96- جاش دارا حەمە رەشید عەبدالڕەحمان فەوج 200
97- جاش سالار ئەحمەد خان فەوج 211
98- جاش کازم فائیق ئەمین فەوج 211
99- جاش صەڵاح محەمەد غەریب فەوج 212
100- جاشی کوژراو عەبدالڕەحمان عیسا عەزیز فەوج 47
101- جاشی کوژراو جەلال کەریم صاڵەح فەوج 47
102- جاشی کوژراو کەماڵ سلێمان جمعە فەوج 47
103- جاشی کوژراو محەمەد رەشید فەوج 47
104- جاشی کوژراو جبار عباس منصور فەوج 47
105- جاش وەهاب ئەحمەد محەمەد فەوج 211
106- "هاووڵاتی سقیل" عەبدالکەریم ئەحمەد عەلی فەوج 172
(تاکە کەسی سقیلە لە پرۆسەی ئەنفالی 3 و یەك و دوو چواریش نیشانەی ئازایەتی لە پرۆسەی ئەنفال وەربگرێت).

هەروەها بە بڕیاری کۆماری ژمارە 810 لە رێکەوتی 9-8-1988 بە واژۆی صەدام حوسێن, نیشانەی ئازایەتی بەخشرا بە 3 لە فەرماندەکانی سوپای عێراقی بەهۆی سەرکردایەتیکردنیان لە پرۆسەی ئەنفالی 3 کە ئەوانیش بریتین لە (لیوا روکن رمزی محمود عبداللە قائد فرقە 33, عمید الڕکن (ق خ) بارق عبداللە حاج حنتە قائد قوات حمایە النفگ, لیوا رکن (ق خ) سعد شمس الدین خالص قائد ق جح د و -1 وکالە.

هەروەها ملازم اول امن محمد عباللە ناصر لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی

سلێمانی لە رێکەوتی 1988-10-20 رێزی لێگیرا, بەپێی نووسراوی بەڕێو□ بەرایەتی ئەمنی سلێمانی لە رێکەوتی 1988-11-28 ژمارە 966 کارگێڕی, بەهۆی بەشداری دیاری لە پرۆسەی ئەنفالی سێدا" پێی دەچێت هەمان ئەو ملازم محەمەدە بێت زۆر ناوی دێتە پێشەوە لە پرۆسەی ئەنفال لە ئەمنی سلێمانی).

هەروەها بە پێی بڕیاری کۆماری ژمارە 1014 لە رێکەوتی 1988-10-3 بە واژۆی صەدام حوسێن , ئەمانەی خوارەوە نیشانەی ئازایەتیان پێ بەخشراوە, بەهۆی بەشداری دیاریان لە پرۆسەی ئەنفالی سێ دا:

1- عەقید الرکن سامی محمد عیسی امر لمش 444
2- العمید فتاح کەریم فەتاح جاف مستەشاری فەوجی 35
3- العقید الرکن فوئاد ئیبراهیم محەمەد ف 18 الی لمع 70
4- العقید الگیار حمید کاگع السعد مستشار گ ح ف 7
5- المقدم الگیار حامد عگیە خوین
6- المقدم خمیس حسن جاسم ف2 ل 444
7- المقدم محمد کاڤم حسن الدراجی ف م 1 فق 1 خ
8- الرائد باسل ترکی عبداللە ف1 لمش 1 خ
9- الرائد منزر ابراهیم یاسین ف مغ 1 فق 1 خ
10- الملازم الاول محمد عبالزهرە علی ف 1 لمش 444
11- الملازم الاول عدنان سلمان مصلح ف 1 مخ ف 1 خ
12- الملازم الاول الامن احمد عبداڵلە ناصر امن محافڤە السلیمانیە
13- الملازم الاول سعید حمید خچیر ف 18 لمغ 70
14- الملازم الاول احمد مصگفی شریف ك د ب الکرامە
15- الملازم کریم جاسم شریف ف مغ 1 فق 2 خ
16- الملازم شهاب عزیز حمزە ف مغ 1 فق 2 خ
17- مستەشار ئیبراهیم نەسرەدین عەزیز بەرزنجی
18- مستەشار محەمەد عیسا پیروەیس عیسا جاف
19- مستەشار کسرا محەمەد سەعید جاف
20- مستەشار محەمەد سەعید احمد محەمەد هارۆنی
21- جێگیری مستەشار عەتا عیسا پیروەیس عیسا جاف
22- جیگیری مستەشار عەلی ئەحمەد محەمەد هارۆنی
23- جاش صەباح عەبدالڕەحمان فتاح جاف

هەروەها بە پێی بڕیاری کۆماری ژمارە 1002 لە رێکەوتی 1988-9-27 بە واژۆی صەدام حوسێن نیشانەی ئازایەتی بەهۆی بەشداریکردنیان لە پرۆسەی ئەنفالی 3 بەخشرا بەم 28 کەسەی لە خوارەوە ناویان هاتووە:

1- نەقیب عبد عواد حمدان
2- ملازم مزحام بدیوی محمد
3- ر ع سعد فرید حوسێن

4- العریف جبار جیاد حمزە
5- العریف عباس موسی حسین
6- ن ع رسن خیبر عبود
7- ج م صلاح عبتالحسین علی
8- ج م مسلم حسین علی
9- ج م منعم جواد جاسم
10- ج م هاشم جاسم محمد
11- ج م سامی احمد حسن
12- ج م عبداڵلە رسن داود
13- ج م حسن خلیفە درویش
14- ج م هادی عبداڵلە محمد
15- ج م حسن هادی رجب
16- ج م عبدالحمید عباس جاسم
17- ج م عدنان عبالحسین
18- جاش علی خزعل جبار
19- جاش کریم احمد فتاح
20- جاش خلیل محمد یاوس
21- جاش شەرزاد حەمە صاڵح حەمە ئەمین
22- جاش ئەسعەد عەلی حەمە ئەمین
23- جاش صاڵح فتاح کاکە ئەحمەد
24- جاش محەمەد عەلی محمد تاڵب
25- جاش محمد رەئوف سەعید
26- جاش محەمەد عەزیز محەمەدد
27- جاش صفر اسد ابراهیم الجاف
28- جاش خەلیل حەمید عەبدوڵا

هەروەها لە رێکەوتی 3-10-1988 بە فەرمانی 1013 بە واژۆی صەدام حوسەین نیشانەی ئازایەتی بەخشراوە بە العمید الرکن عبدالالە حامد العناز قائید فق مش21 بەهۆی رۆڵی لە پرۆسەی ئەنفالی 3دا.

ئەوەی جیایە لە پرۆسەی رێزلێنان لە ئەنفالی سێ, لە پرۆسەکانی ئەنفالی یەك و دوو ئەوەیە, لەم پرۆسەیە کەسێکی سەقیل و دوو ئەفسەری ئەمن رێزلێنانیان بۆ کراوە, هەرچەندە ئەم لیستانەی من بڵاویان دەکەمەوە, تەنها ئەوانەن من دەستم پێیان گەیشتووە, دەشێت لیستی دیکەش هەبن.

دابەشکارییەکی زاراوەی مۆرفیم و جۆرەکانی لە زمانی کوردیدا.. عومەر ئەحمەد عەزیز

زمانی کوردی لە بواری زاراوەسازیی زمانەوانیدا، تا ڕادەیەک کاریتێداکراوە، بەڵام تا ئێستاش تێکەڵی و بگرە ناڕونی لە بەکارهێنان و ناسینەوەی هەندێک زاراوەدا هەیە، ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەم تێکەڵییە تەنانەت لای زمانەوانەکانیشدا هەیە، یەکێک لە هۆکارەکانی فرە زاراوەییە، بۆ یەک زاراوەی زمانەوانی، ئێمە دو، بۆ سێ زاراوەی کوردیمان داناوە، کە بەداخەوە هۆکاری ناوچەگەرێتی و ئایدۆلۆژی تێکەڵبووە، کە من نامەوێ لێی وردببمەوە، ئەمەش بەشێکە لە کۆی سیستەمی کوردبون، کە دژە بە کاری دەزگایی و پابەندێتی بە ناوەندێکەوە بۆ پاراستنی زمانەکە لەم تێکەڵییە و سەرلێشێواوییە، بەهەرحاڵ وتاری ئەمجارەمان لەسەر چەند زاراوەیەکە لە بواری مۆرفۆلۆجیدا، کە ڕەنگە بۆ هەندێک کەس، زۆر ڕون بن و بۆ هەندێکی تر و خۆشم تۆزێک تێکەڵی هەبێت لە بەکارهێنانیدا.

لە مۆرفۆلۆجیدا، مۆرفیمەکان دابەشدەبنە سەر مۆرفیمی بەند/Bound و مۆرفیمی ئازاد/سەربەست/Free
مۆرفیمە بەندەکان دو جۆرن ئەوانەی، کە ڕێزمانین/Inflectional، کە زاراوەی شکێنەرەوەمان لەلایەن(د. محەمەد مەحوی) بەکارهێنراوە و تاڕادەیەک بەکاردەهێنرێت، مۆرفیمی ڕێزمانی یان شکێنەرەوە گشتییە و دەچنە سەر ناو، ئاوەڵناو، کردار، بەڵام ئەوانەی تەنها دەچنەسەر کردار وەکو ئەسپێکت، مود، بەردەوامی…تاد پێیان دەوترێت/ Conjugation، کە دیسانەوە(د. محەمەد مەحوی) زاراوەی چەمێنەرەوەی بەرانبەر بەکارهێناوە، جۆرەکەی تری مۆرفیمی بەند، وشەداڕێژە/ Derivation کە هەڵگوێزەریشی پێدەوترێت، ئەمە بەشێوەیەکی گشتی، بەڵام بەرانبەر ئەو مۆرفیمە بەندانە،چەند زاراوەیەکمان هەیە وەکو:
لاگر و گیرەک، کە هەردوکیان بەرانبەر بە /Affix ی ئینگلیزی دەوەستن، هەر دو جۆری شکێنەرەوە و هەڵگوێزەر دەگرێتەوە، بەڵام بەپێی شوێنی هاتنیان ئەم مۆرفیمە بەندانە، بە تایبەت

هەڵگوێزەرەکان ناویان هەیە، لە زمانی ئینگلیزیدا ئەم سێ جۆرەمان هەیە:
Prefix/پێشگر
Suffix/پاشگر
Infix/ناوگر
تا ئێستاش کێشەیەکی وامان نییە، زۆرینە ڕێککەوتوون لەسەر ئەم زاراوانە، بەڵام مۆرفیممان هەیە، لەکاتێکدا بەکاردێن، کە دەربڕین ئاسان بکەن وەکو:
دەرنەبڕدرا/د/ (دەربڕین) ، چاوگە و کە دەکرێتە بکەرنادیار، دەبێت ڕەگ وەربگیرێت، کاتێک ڕەگەکە کۆتایی بە/ڕ/ دێت و مۆرفیمی بکەر نادیـــاریش /ر/ ئەم دو مۆرفیمە لەبەر ئەوەی فۆنیمیشـــن، لەڕوی فۆنەتیکەوە، شوێنی دروستبوون و شێوازی گۆکردنیان یەکە، بۆ دەربڕین قورسە، لەوەدا ئەو/د/ دروست دەبێت بۆ ئاسانی دەربڕینەکە. ئەمە بۆ هاتوینەتەوە، کردومانەتەوە، خواردرا…تاد یش، هەر ڕاستە.
باشە بەم مۆرفیمانە بڵێین چی: ئەمانە لەڕوی مۆرفۆلۆژیەوە هەڵگری ئەرک نین بۆیە هەڵەشە بڵێین مۆرفیمن، لە زمانی ئینگلیزیدا پێیان دەوترێت/epenthetic کە لە زمانی کوردیدا ناوبە بەکارهاتووە، بەڵام وەکو جۆرێکی مۆرفیم لێکدراوەتەوە.

جۆرێکی تری مۆرفیممان هەیە، کە وشەداڕێژە/ هەڵگوێزەرە، وشەی نوێ دروستدەکات، شوێنەکەی لە نێوان دو مۆرفیمی ئازادە وەکو:
هەلکەوڕێن/و/ شانبەشان/بە/ ، ئایا بەمانە دەوترێت چی؟
ئەوەی هەیە تا ئێستا پێیان دەوترێت ناوبەند، کە لە ئینگلیزیدا، زۆر بەکەمی هەیە. یان نییە و پێی دەوترێت /interfix، جۆرێکی تر لە مۆرفیمە وشەداڕێژەکـــان، هەن، کە وشەی لێکـــدراو دروســـتدەکەن و بەهەمـــان شێـــوەی ناوبەنـــدەکان دەکەونە نێـــوان هەردو بەشـــی وشە لێکـــدراوەکە، ئەمـــانە هەر Interfix ن، واتە وشەهەڵگـــوێزەرن، لە کوردیدا پێیان دەوترێت، مۆرفێمی بەستێنەر، کە وشەی لێکدراوی بەستراو دروستدەکەن، ئەم زاراوەیە، د. محەمەد مەعروف بەکارهێناوە، وەکو /و/ لە. تەپاوتل، یاڵەویاڵ، گەنموجۆ، شلەوبرنج، تەپوتۆز، بەڵـــام لەبەرئەوەی ئەمـــانەش هەر ئەرکیـــان داڕشتنـــی وشەی نـــوێیە، باشترە، مۆرفیمی بەستێنەر بەکار نەهێنرێت.
هەروەهـــا ئەگەر مۆرفیمەکە ئەرکـــی بەســـتنەوەی دو فرێـــز، دو پارچە/cluse ، یان ڕستە بوو، دو جۆرن ئەوانیش مۆرفیمی (لێکدەر و مۆرفیمی گەیەنەر)ن، کە بەرانبەر بە /Coordinating Conjunctions و Subordinating Conjunctions دەوەستن،
زاراوەیەکی ترمان هەیە، کە ئەویش مۆرفیمی نێوانگرە، کە بەهای

ئەمە هەر، ناوبەندکەیە، ئەگەریش مەبەست لێی ناوبە بێت، ئەوا دەبێت یەکێکیان بەکاربهێنین، هەر لەبارەی مۆرفیمی بەندەوە، جۆرێکی ترمان هەیە، کە پێیان دەوترێت نوسەک/ Clitic، ئەم مۆرفیمانە لە زمانی ئینگلیزیدا بۆ خاوەندارییەتی بەکاردەهێنرێن و زۆرجار بەهۆی ئەو کۆما بچوکە دەناسرێتەوە، کە پێی دەوترێت ئەپۆسترۆفی، ئەمانە ئەرکیان دەربڕینی خاوەندارێتی و گەیاندنی دوو وشەی بەیەکتر، بەڵام هەر وەکو دوو وشەی سەربەخۆ دەمێننەوە، وەکو:

John’s book

She’s happy”

n’t. not

“doesn’t,” “can’t,” “won’t”

‘ll (will

“I’ll go,” “they’ll come”

‘m, ‘re, ‘ve (am, are, have

“I’m tired”

“We’re ready”

”“I’ve finished

لە زمانی کوردیدا، جێناوی لکاوی کۆمەڵەی(م-مان) بەم ئەرکە هەڵدەستن، بۆیە زۆرجار پێیان دەوترێت جێناوی خاوەندارێتی، بۆیە زمانەوانەکان بەم کۆمەڵەیە ئەڵێن نوسەک:

باوکم، خانوەکەمان…تاد.

کە ئەگەر پڕاوپڕ بەرانبەر بە جیاکارییەکەی زمانی ئینگلیزیش نەوەستێت، لانی کەم لەگەڵ خاڵی یەکەمدا دەگونجێت کە دەربڕینی خاوەندارییە.

دوو جۆری تری مۆرفیم هەیە، کە ئەوانیش مۆرفیمی سفر/Zero و مۆرفیمی بۆش، بەتاڵ/Empty morpheme ، یەکەمیان دەرناکەوێت بەڵام ئەرکەکەی هەستیپێدەکرێت، دووەمیان واتە مۆرفیمی بۆش دەردەکەوێت، بەڵام هیچ ئەرکێکی نییە و دەکرێت لاببرێت، هەرچەند ئەمەش دژ بە بیرۆکەی مۆرفیمە، کە مۆرفیم بە بچوکترین، دانەی زمانی ناودەبات، خاوەن ئەرک و واتایە وەکو:

ئەو هات. (مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی ڕێککەوتنی کەسی سێیەمی تاک دەرنەکەوتووە، بەڵام هەست بەبوونی دەکرێت).

لە شێوەزاری سلێمانیدا دەوترێت : هاتنەوە/ هاتمەوانە/وانە/ هیچ ئەرکێکی نییە.

لە مۆرفیمە ئازادەکان دا چەند زاراوەیەکی ترمان هەیە لەوانە:

Base/ بناغە
root/ڕەگ
steam/قەد

ڕەگ، بریتییە لەو مۆرفیمەی، کە هەڵگری واتای سەرەکییە، بەبێ هیچ مۆرفیمێکی بەند، وەکو زمان، شاخ، ئاو …تاد

قەد، دوای لابردنی هەموو مۆرفیمە شکێنەرەوەکان دەمێنێتەوە وەکو :

کوڕەکە: کوڕ

بناغە، بریتییە لە ڕەگ و مۆرفیمی هەڵگوێزەر، کە دەبێتە بنەما و بناغە بۆ وشەی نوێ:

(ئاشەوان)بناغەیە بۆ (ئاشەوانی)

کەواتە ئێستا ئێمە ئەم زاراوانەمان هەیە:

لاگر، گیرەک/Affix
ئازاد، سەربەست/Free
بەند/Bound
پێشگر/prefix
پاشگر/suffixie
ناوگر/infix
ناوبەند/interfix
ناوبڕ/epenthetic
شکێنەرەوە/inflection
چەمێنەرەوە/conjugation
نوسەک/Clitic
سفر/Zero
بۆش، بەتاڵ/Empty
بناغە/Base
ڕەگ/Root
قەد/Steam
لێکدەر/Coordinating
گەیەنەر/Subordinating

پ. ی. د. عومەر ئەحمەد عەزیز
زانکۆی گەرمیان/ کۆلێجی پەروەردە
بەشی کوردی